

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET – NIKŠIĆ

ĐURĐINA JOVOVIĆ
MORALNE VRIJEDNOSTI KOJE SU VAŽNE
ADOLESCENTIMA XXI VIJEKA

MASTER RAD

NIKŠIĆ, 2024.

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET – NIKŠIĆ

MORALNE VRIJEDNOSTI KOJE SU VAŽNE
ADOLESCENTIMA XXI VIJEKA

MASTER RAD

Mentor: doc. dr Milica Jelić

Studentkinja: Đurđina Jovović

St. program: Pedagogija

Broj indeksa: 6/22

Nikšić, oktobar, 2024.

Ime i prezime: Đurđina Jovović

Datum i mjesto rođenja: 06. 05. 2001. godine, Nikšić

Naziv završenog studijskog programa: Pedagogija

Godina diplomiranja: 2022.

Naziv postdiplomskog studija: Opšta pedagogija

Naslov rada: Moralne vrijednosti koje su važne adolescentima XXI vijeka

Datum prijave master rada: 26.12.2023.

Datum sjednice Vijeća univerzitetske jedinice na kojoj je prihvaćena tema: 30.04.2024.

Komisija za ocjenu teme i podobnost magisrtanda: Doc. dr Milica Jelić, doc. dr Jovana

Marojević i Prof. dr Vučina Zorić

Mentor za izradu master rada: Doc. dr Milica Jelić

Komisija za ocjenu rada: Doc. dr Milica Jelić, doc. dr Jovana

Marojević i Prof. dr Vučina Zorić.

Komisija za odbranu rada: Doc. dr Milica Jelić, doc. dr Jovana

Marojević i Prof. dr Vučina Zorić.

Lektorisala: MA Sara Živković

Datum odbrane rada:

Apstrakt

Moral i moralno djelovanje prisutni su u manjoj ili većoj mjeri u svakom društvu. Svako društvo ima svoje utemeljene moralne vrijednosti, ono što smatra opštim dobrim ili lošim ponašanjem. Adolescenti svoja uvjerenja u doba odrastanja formiraju pod uticajem sredine, porodice, društva i nekih ličnih stavova. Moralne vrijednosti, kao i sam moral sastavni su dio čovjekovog života. Ujedno, i promjene su sastavni dio života svakog čovjeka, pa su i vrijednosti koje se njeguju u društvu takođe sklone promjenama. Dakle, u odnosu na neko prošlo vrijeme, danas se na kulturu, tradiciju, vrijednosti, slobodno vrijeme, obrazovanje i ostale moralne relacije gleda drugačije. Ono u šta vjeruje, čemu će da se posveti, šta će da vrednuje i na koji način će djelovati u društvu razlikuje se od individue do individue.

U ovom radu ćemo se fokusirati na moralne vrijednosti koje su danas važne adolescentima, u XXI vijeku. Odnosno, želimo da ispitamo koje su to moralne relacije zastupljene i u kojoj mjeri, te čemu adolescenti danas pridaju najviše značaja na polju morala. Istraživanje ćemo realizovati na teritoriji Nikšića, u tri srednje škole.

Rad čine tri dijela. Prvi dio odnosi se na teorijski okvir, u kome ćemo razmotriti razdoblje adolescencije, kao i pojmovno određenje etike, morala, moralnih vrijednosti. U okviru teorijskog dijela definisaćemo moralne relacije, odnosno vrijednosti kod adolescenata, odnos prema društvu, radu, kulturi, obrazovanju, religiji. Osvrnućemo se i na adolescente i u kojoj mjeri su prisutna rizična ponašanja kod njih, na koji način provode slobodno vrijeme i kako gledaju na sopstveno ostvarenje i sreću. Drugi dio predstavlja metodološki okvir u kom ćemo se posvetiti samom problemu i predmetu istraživanja, cilju i zadacima, hipotezama i sl. Treći dio se odnosi na interpretaciju i diskusiju dobijenih podataka, gdje ćemo jasno predstaviti do kojih rezultata smo došli. Kada je riječ o očekivanom doprinosu ovog istraživanja, očekuje se da će ovo istraživanje i rezultati do kojih dođemo, omogućiti smjernice za dalja istraživanja u oblasti moralnog vaspitanja u 21. vijeku. Svakako da je tema aktuelna jer je riječ o sadašnjem stanju društva. Ujedno je i interesantna jer nam može pružiti sliku o tome u kom pravcu je moguće da će se mijenjati moralne vrijednosti. Očekuje se da će na tom polju ovaj rad dati skroman doprinos.

Ključne riječi: adolescencija, vaspitanje, moralne vrijednosti, XXI vijek

Abstract

Morality and moral action are present to a greater or lesser extent in every society. Every society has its own well-founded moral values, what they consider to be general good or bad behavior. Adolescents form their beliefs in adolescence under the influence of the environment, family, society and some personal attitudes. Moral values, as well as morality itself, are an integral part of human life. However, changes are an integral part of every person's life, and the significance and intensity of moral values and relationships often change. So, compared to the past, culture, tradition, values, leisure, education and other moral relations are viewed differently today. What he believes in, what he will devote himself to, what he will value and how he will act in society varies from individual to individual.

In this paper, we will focus on the moral values that are important to adolescents today, in the 21st century. That is, we want to examine which moral relations are represented and to what extent, and what adolescents today attach the most importance to in the field of morality. The research will be carried out in the territory of Nikšić, in three secondary schools.

The structure of the work is divided into three parts. The first part refers to the theoretical framework, in which we will consider the period of adolescence, as well as the conceptual definition of ethics, morality, moral values. Within the theoretical part, we will define moral relations, i.e. values in adolescents, attitude towards society, work, culture, education, religion. We will also briefly look at adolescents and the extent to which risky behaviors are present, how they spend their free time and how they view their own Self-esteem and happiness. The second part refers to the methodological framework in which we will focus on the problem itself and the subject of research, goals and tasks, hypotheses, etc. The third part refers to the interpretation and discussion of the obtained data, where we will clearly present what results we have reached. . When it comes to the expected contribution of this research, it is expected that this research and the results we obtain will provide guidelines for further research in the field of moral education in the 21st century. By exploring this topic, we open questions about morality in the 21st century and how adolescents understand moral values. Certainly, the topic is topical because it is about the current state of society, and at the same time interesting for determining possible further moral actions of society. In this field, this work is expected to make a modest contribution.

Keywords: adolescence, upbringing, moral values, 21st century.

Univerzitet Crne Gore

Filozofski fakultet – Nikšić

IZJAVA O AUTORSTVU

Kandidat: Đurđina Jovović

Na osnovu člana 22 Zakona o akademskom integritetu, ja, dolje potpisani/potpisana

IZJAVLJUJEM

pod punom krivičnom i materijalnom odgovornošću da je master rad pod nazivom **„Moralne vrijednosti koje su važne adolescentima XXI vijeka“** rezultat sopstvenog istraživačkog rada, da nijesam kršio/kršila autorska prava i koristio/koristila intelentualnu svojinu drugih lica i da je navedeni rad moje originalno djelo.

Nikšić, (datum)

Potpis studenta

SADRŽAJ

1.	TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	7
1.2.	Etika – nauka o moralu	9
1.2.1.	Etički pravci kao gledišta na čovjekovo glavno moralno djelovanje	10
1.2.2.	Markistička etika i etička načela.....	11
1.3.	Pojmovno određenje vrijednosti	13
1.4.	Pojmovno određenje morala i moralna svijest.....	14
1.4.1.	Moralni vaspitanje i razvoj	15
1.5.	Moralne relacije	18
1.5.1.	Uvjerenja i vrijednosti kod adolescenata	18
1.5.2.	Empatija i odnosi prema društvu i porodici.....	19
1.5.3.	Odnosi prema radu.....	20
1.5.4.	Odnosi prema kulturi i obrazovanju	21
1.5.5.	Odnosi prema religiji	22
1.5.6.	Adolescenti i rizična ponašanja.....	22
1.5.7.	Mladi i slobodno vrijeme i način života	24
1.5.8.	Svrha života i lična sreća	25
1.6.	Amoralnost.....	26
2.	METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	28
2.1.	Problem i predmet istraživanja	28
2.2.	Cilj i zadaci istraživanja.....	28
2.3.	Naučno istraživačke hipoteze	29
2.4.	Naučno-istraživačke metode, tehnike i instrumenti.....	30
2.5.	Populacija i uzorak.....	31
2.6.	Prikaz rezultata dosadašnjih istraživanja na temu moralnih vrijednosti kod adolescenata	31
3.	PRIKAZ REZULTATA ISTRAŽIVANJA	35
3.1.	Analiza i diskusija dobijenih rezultata	53
4.	ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	55
	LITERATURA.....	59
	PRILOZI	65

Prilozi:

Prilog br. 1 – Anketni upitnik za adolescente

Prilog br. 2 – Intervju za roditelje

Prilog br. 3 – Potvrda Filozofskog fakulteta za sprovođenje istraživanja

Prilog br. 4 – Saglasnost Ministarstva prosvjete nauke i inovacije za sprovođenje istraživanja u školama

UVOD

Na samom početku potrebno je objasniti suštinu etike i morala, kao i razlike među njima. Etiku definišemo kao skup načela moralnog ponašanja neke društvene grupe koja se zasnivaju na temeljnim vrijednostima društva, kao što su dobrota, poštenje, dužnost, istina, ljudskost i slično (Vukasović, 1993). Moral određujemo kao jedan od oblika praktičnog ljudskog djelovanja, dok etika nije oblik praktičnog djelovanja. Moral se zasniva na moralnim normama i služi regulisanju međuljudskih djelovanja. Etiku određujemo kao znanstvenu teoriju, granu ili disciplinu koja proučava moral kao oblik praktičnog ljudskog djelovanja. Moral je praksa, a etika je teorija te prakse (Vukasović, 1975). Ključna razlika je zapravo što je etika znanost, a moral predmet proučavanja te znanosti. Moralni stavovi su ono što neko smatra dobrim ili lošim, dok etički stavovi su filozofski opravdani (Rešković, 2014). Kada uzmemo u obzir definisanje moralnih vrijednosti, vidimo da je jako teško odrediti neko opšte dobro ili opšte loše. U suštini, svako društvo djeluje po nekim svojim temeljnim vrijednostima, koje takođe zavise i od sredine, mjesta u kojem borave i slično. Sastavni dio života svakog čovjeka predstavljaju moralne vrijednosti, kojima ćemo se baviti u našem radu. Vrijednosti i uvjerenja nijesu urođeni, već su skloni promjenam i usvajaju se tokom života (Jukić, 2013). Adolescenti danas imaju niz novih aktivnosti, stavova i uvjerenja, drugačije poglede na svijet i vrijednosti u njemu. U našem radu smo se fokusirali na to na koji način adolescenti u njihovom, možemo slobodno reći osjetljivom uzrastu, gledaju na moralne vrijednosti i relacije. Analiziraćemo moralne relacije koje pokazuju kako adolescenti vrednuju danas religiju, kulturu, domovinu, druge ljude, slobodno vrijeme, obrazovanje, rad i samoostvarenje. U savremenom dobu sve više je delinkventnih ponašanja, problema u odrastanju i vaspitanju. Kako se mijenjalo društvo, tako su se mijenjale i vrijednosti, te pritom takve promjene najviše su uticaja imale na adolescente. Našim istraživanjem smo obuhvatili: uvjerenja i vrijednosti kod adolescenata, empatiju i odnose prema društvu i porodici, odnose prema radu, odnose prema kulturi i obrazovanju, odnose prema religiji, rizična ponašanja i njihov intezitet u adolescenciji, slobodno vrijeme i način života, svrhu života i ličnu sreću. Prikupili smo odgovore adolescenata putem online anketa, a vjerodostojnost odgovora provjerili i kroz intervju sa roditeljima. Putem statističkih podataka stekli smo uvid u to kako adolescenti danas gledaju na moralne vrijednosti i da li je došlo do značajnih promjena u moralnom djelovanju.

1. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

1.1. Adolescencija – pojam i razdoblje

Teško je jednom definicijom obuhvatiti ono što se podrazumijeva pod pojmom adolescencije. Riječ “adolescent” dolazi od latinskog glagola *adolescere*, što znači rasti. Postoje različite definicije pojma adolescencije. Neki od autora usko je vežu za pubertet i na taj način je povezuju sa samo fizičkim promjenama kod djece. Neki od autora, poput Eriksona (1959), razlikuju nekoliko faza unutar adolescencije, odnosno oni navode “*early adolescence*” (od 12. do 14/15. godine) i “*late adolescence*” (od 15. do 18. godine) (Benson & Bundick, 2020). Prema Vartanin, (2000) adolescencija je vrijeme fizičkih, kognitivnih, ponašajnih i socioemocionalnih promjena. Charles Dickens (1859:134) slikovito opisuje adolescenciju: “*Ona je najbolje razdoblje života, ona je najgore razdoblje života, ona je doba mudrosti, ona je doba ludosti*” (Rudan, 2004). Danas, adolescenti predstavljaju zasebnu kategoriju unutar čovjekovog životnog ciklusa. Ono što je karakteristično za adolescente jesu fiziološke, psihološke i socijalne promjene, koje djeca doživljavaju. Pritom, zbog niza takvih promjena kod adolescenata su česta i krizna razdoblja u različitom intenzitetu. Adolescentno doba je teško utvrditi, odnosno njegov početak i kraj (Kuzman, 2009). Adolescencija obuhvata razoblje približno između 10. i 22. godine života. Razlikujemo rano, srednju i kasnu adolescenciju. Rana adolescencija kod djevojčica počinje dvije godine ranije nego kod dječaka. Kod djevojčica obično do 10 i po godina, dok kod dječaka u prosjeku sa 12 i po. U prosjeku rana adolescencija počinje od 9. do 13. godine života (Benson & Bundick, 2020). Rana adolescencija počinje fizičkim promjenama kod djece, koja ukazuju da se njihov pogled na svijet mijenja od onog pogleda u djetinjstvu. Karakteristično za ranu adolescenciju jeste da djeca počinju osjećati nove tjelesne senzacije. U ranoj adolescenciji značajan je prelaz iz djetinjstva u realnije okruženje, te je kod adolescenata karakteristično i “napuštanje” idealizacije. Adolescencija je period kada se djeca počinju oslanjati na vlastita osjećanja, okreću se sebi ali ujedno i stupaju u socijalne odnose u kojem pronalaze prijatelje. Rani adolescenti često su fokusirani na sličnosti i razlike, te su jako važni odnosi sa drugom djecom, obično istog pola. Adolescenti u prijateljskim odnosima koje tada sklapaju, obično teže da saznaju i razgovaraju sa vršnjacima o svim tim promjenama koje im se dešavaju u adolescenciji. Odnosi sa prijateljima često mogu biti vrlo snažni ali i pretjerano idealistički, dok odnose sa roditeljima doživljavaju na zreliji i drugačiji

način. Dakle, u ranoj adolescenciji akcenat je na fizičkim promjenama koje mijenjaju društene i porodične odnose adolescenata.

Srednja adolescencija obuhvata razdoblje od 14. do 18. godine. U srednjoj adolescenciji djetetova najveća potreba je da se osjeća prihvaćenim od strane vršnjaka, da se osjeća prijatno u školi i drugim specifičnim društvenim okruženjima. Jasno je uočljiv pomak iz porodičnih odnosa ka svijetu vršnjaka. Adolescenti srednjeg doba žive u sadašnjosti, na taj način i razmišljaju, te su im neka od najvažnijih pitanja zapravo ko su oni, ko je još kao oni i sve to žele saznati odmah. U srednjoj adolescenciji česta je pojava kreativnosti, baš zbog potrebe adolescenata da sebe što bolje upoznaju, a sve to u vidu neke umjetnosti, pisanja, fantazija, sanjarenja i slično. Sa roditeljima stvaraju nove odnose, jer u ovom periodu na neki način se i osamostaljuju. Pojam odvajanje od roditelja, često kod adolescenata izaziva i osjećaj usamljenosti, te se oni na neki način suprotstavljaju tome kroz sklapanje drugih odnosa. Na primjer, zaljubljivanje je karakteristično za ovaj period, nakon čega neki i stupaju u vezu, čime dobijaju na sopstvenoj i društvenoj važnosti. Adolescenti u srednjoj dobi bolje se upoznavaju sa svojim tijelima i osjećanjima, pritom su i svjesniji seksualnih impulsa. U kasnoj adolescenciji djeca obično nalaze nekoga od odraslih, kakvi bi oni sami bili kad porastu (Blos, 1962).

Treća faza ili kasna adolescencija obuhvata period nakon punoljetstva. Smatra se da u ovom periodu adolescenti bivaju sve samostalniji, pa da često zbog toga imaju osjećaj tuge ali i straha od potpune samostalnosti. Kasna adolescencija je zapravo krajnje područje u kojem adolescenti osjećaju da su dostigli pojam odraslosti (Blos, 1962).

Promjene u adolescenciji vidne su na fizičkom, psihičkom i kognitivnom polju. Adolescentni proces započinje fizičkim promjenama. Javljaju se hormonalne promjene, u okviru pubertetskih znakova, kao na primjer produbljenje glasa, rast dlaka na prsima, nogama kod dječaka, a kod djevojčica na primjer širenje bokova, rast grudi (Rudan, 2004). Fizičke promjene imaju veliki uticaj na samopouzdanje adolescenta i njegovo viđenje sebe kao individue. Adolescent se upoznaje sa sopstvenim tijelom i njegovim mogućnostima. Kognitivne promjene izazivaju kod adolescenata drugačije viđenje svijeta nego u djetinjstvu. Stupaju u nove "svjetove": politike, ekonomije, "svijet" estetike, filozofski i duhovni "svijet. Ovdje je izražena i autonomija adolescenata. Psihičke promjene, za razliku od fizičkih, manje su opipljive i vidljive, te sa sobom nose i teže zadatke za adolescente (Rudan, 2004). Pisac Parsons (1999:47) slikovito opisuje ovaj prelaz od djetinjstva ka

odrasom dobu: *“Sve pretpostavljene oznake muškosti i gubitak nevinosti, dobijanje vozačke dozvole, glasanje prvi put, bili su samo vanjska predgrađa moje mladosti. Prošao sam kroz sve to i izašao temeljno nepromijenjen, još dječak. Ali sada sam pomogao donijeti na svijet drugo ljudsko biće. Danas sam postao ono što je moj otac oduvijek bio. Danas sam postao muškarac”* (Kuzman, 2009).

Adolescencija je sama po sebi kompleksna tema, jer obuhvata donekle najosjetljiviji dio čovjekovog odrastanja, u kojem se na neki način pronalazi kao individua i shvata svijet oko sebe. Svaki od tri razdoblja adolescencije imaju određene karakteristike i promjene koje nose sa sobom, a koje su sastavni dio života svakog čovjeka.

1.2.Etika – nauka o moralu

Etika je skup načela moralnog ponašanja nekog društva ili društvene grupe koja se zasnivaju na temeljnim društvenim vrijednostima kao što su dobrota, poštenje, dužnost, istina, ljudskost i slično (Vukasović, 1993). U literaturi najčešće se navodi da se etika bavi moralom, ali moral i etika dolaze iz različitih jezika. Etika potiče od grčke riječi *ethos* i u prevodu znači navika, običaj, karakter, a moral potiče od latinske riječi *mos*, što znači običaj, *mores* što znači vladanje (Čehok, Koprek, 1996). Moral određujemo kao jedan od oblika praktičnog ljudskog djelovanja, dok etika nije oblik praktičnog djelovanja. Moral se zasniva na moralnim normama i služi regulisanju međuljudskih djelovanja. Etiku određujemo kao naučnu teoriju, granu ili disciplinu koja proučava moral kao oblik praktičnog ljudskog djelovanja. Moral je praksa, a etika je teorija te prakse (Vukasović, 1975). Ključna razlika je zapravo što je etika nauka, a moral predmet proučavanja te nauke. Moralni stavovi su ono što neko smatra dobrim ili lošim, dok etički stavovi su filozofski opravdani (Rešković, 2014).

Zadatkom etike smatramo objašnjenje suštine morala, njegovog značenja ali i smisla u društvenom životu. Etika teži usavršavanju, upućena je u postojeće moralne stavove, te na taj način utiče na njihovo stalno poboljšanje (Vukasovic, 1993).

1.2.1. Etički pravci kao gledišta na čovjekovo glavno moralno djelovanje

Etika može biti orijentisana prema pojedincu, pa u takvom slučaju govorimo o etičkom individualizmu. Osim etičkog individualizma, postoji i etički univerzalizam, ukoliko je etika orijentisana na šire socijalno moralne probleme. Postoji više gledišta na čovjekovo glavno moralno djelovanje, odatle i različiti etički pravci, a to su: eudaimonizam, hedonizam, utilitarizam, perfekcionizam i drugi (Vukasović, 1975).

Eudaimonizam je pravac etike, odnosno gledište prema kojem je svrha moralnog djelovanja u postizanju sreće, odnosno simbolizuje ga težnja ka sreći i njenom ostvarenju. Eudaimonizam je širok pojam, jer se pojam sreće i opšteg dobra mogu različito shvatati i odrediti (Vukasović, 1993). Gotovo sve druge etičke pravce možemo shvatati kao podvrstu eudaimonizma. Ukoliko sreću shvatamo kao dobrobit pojedinca, govorimo o egoističnom eudaimonizmu. Ukoliko sreću i najveće dobro poistovjećujemo sa korisnošću, onda se radi o utilitarizmu, a u koliko se o sreći govori kao o uživanju u čulnim i tjelesnim zadovoljstvima govorimo o senzualnom eudaimonizmu. Kada se sreća i opšte dobro svode na usavršavanje pojedinca i zajednice kao cjeline, eudaimonizam prelazi u perfekcionizam. Zbog toga je teško reći da li je eudaimonizam dobar ili loš, jer stav prema njemu zavisi od shvatanja sreće, moralnih vrijednosti i opšteg dobra (Vukasović, 1975).

Hedonizam određujemo kao pravac etike, čiji je cilj, svrha i najveća životna vrijednost u samom osjećaju sreće i zadovoljstva u momentalnom tjelesnom užitku. Početak hedonizma povezuje se sa kineskom školom i njenim osnivačem u antičkoj grčkoj filozofiji. Aristip, osnivač kineske škole, istakao je da je cilj čovjeka zapravo zadovoljstvo, odnosno trenutno zadovoljstvo. Osnovni kriterijum ovog etičkog pravca nije razum već su to osjećanja (Vukasović, 1975). Kineska škola, u svojoj srži je zastupala senzualni hedonizam, gdje nalazimo smisao u tjelesnom uživanju. Kao takva, donekle čovjeka svodi na nivo životinje, gdje su nagoni i instinkti iznad svega. Aristip, navodi da pored tih čulnih i trenutnih postoje i druga zadovoljstva, te da je potrebno “razumno uživati” (Vukasović, 1993).

Utilitarizam je etički pravac, koji glavnu svrhu vidi u korisnosti, odnosno označava težnju za korisnošću. Svrha utilitarista jeste da postignu određene koristi, nasuprot hedonistima i njihovoj težnji ka zadovoljstvu. Razlikujemo socijalni i individualistički utilitarizam. Individualistički utilitarizam određuje pojedinca koji je sam sebi najveće dobro i to je konačna svrha, bez dužnosti

i obaveza prema drugima. Ovakvo viđenje je radikalni egoizam, koji nije sastavni dio utilitarističke škole, ali se preklapaju neke od težnji (Donner i Skorupski, 1998). Životni utilitarizam vrlo često negira opšta dobra i zbog toga se pretvara u egoističko shvatanja života, gdje se priznaju samo sopstvena korist i sreća. Osnivač utilitarizma je britanski filozof Džeremi Bentam. Osim njega jedan od najpoznatijih predstavnika utilitarizma je Džon Stjuart Mil, klasik devetnaestovjekovne filozofije (Vukasović, 1975). Kao i za Benthama, i za Milla je neki postupak ispravan ukoliko izaziva sreću, a pogrešan ukoliko izaziva ono suprotno od sreće : „*Vjerovanje koje kao temelj morala prihvata korisnost ili načelo najveće sreće, drži da su postupci ispravni u onoj mjeri u kojoj imaju sklonost promicati sreću, a pogrešni imaju li sklonost stvarati ono obrnuto od sreće. Pod srećom se misli na ugodu i odsutnost boli; pod nesrećom na bol i lišenost užitka*” (Mill, 2003:134). Mil, navodi da trebamo razlikovati dobre i loše ugođaje, one koji su štetni i one koji to nisu. Bentham razlikuje samo intezitet i trajanje, dok Mil uzima u obzir i uvodi niža i viša zadovoljstva, kao i razliku kvaliteta i kvantiteta zadovoljstva (Hinman, 1997).

Etički pravci određuju koje je to moralno djelovanje najvažnije čovjeku i šta je to za šta se on najviše zalaže. Tako, svaki od ovih pravaca ima određene karakteristike i vrijednosti, odnosno ono što se kroz taj pravac smatra najznačajnijim po pitanju morala.

1.2.2. Markistička etika i etička načela

Teško je uživanje i korisnost prihvatiti kao najveće dobro i poslednju svrhu života, jer se na njima gotovo i ne može izgraditi stabilan moralan sastav. Zato druge kriterijume za definisanje moralnih odnosa tražimo u marksističkoj etici, koja je u službi čovjeka i njegovih ljudskih potreba. Pogled na svijet marksističke etike shvatamo kao humanističko shvatanje života. U markističkoj etici središnja tačka je čovjek. On je najviše dobro i svrha života (Krlježa, 2013).

Moralna norma glasi da je čovjek najveća vrijednost za čovjeka. Odavde proizilazi tvrdnja da je moralno dobro sve što pomaže ljudski razvitak, što služi njegovom usavršavanju kao društveno, humanom i moralnom biću. Nasuprot tome postoji zlo, koje onemogućuje čovjekovo unapređenje i razvitak, kao i njegovo djelovanje kao moralno biće. Smatra se da čovjek ima svoje više ideale i vrijednosti a to su socijalne, obrazovne i kulturne vrijednosti koje doprinose intelektualnom i moralnom razvoju svakog čovjeka. Marksistička etika odbacuje stav koristi i samo trenutnog

uživanja i zalaže se za život u skladu sa ljudskim dostojanstvom i određenim idealima društva i čovjeka (Vukasović, 1975).

Marksistička etika u centar svega stavlja čovjeka u skladu sa društvenim normama i nekim ličnim dostojanstvom. Kao takva, značajna je na društvenom polju i u okviru odnosa između ljudi i njihovom zalaganju za sebe i druge.

Pred etiku se postavlja osnovni zadatak, a to je određenje etičkih načela odnosno principa. Moral ne možemo odvojiti od ostalih oblika zajedničkog života, kao što su tradicija, običaji, religija, ekonomski, pravni i politički odnosi. Svi ostali oblici ljudskog djelovanja vezani su za moralno djelovanje (Kangrga, 2004). U okviru markističke etike postoje dva etička načela: načelo samorealizacije (samoostvarenje) i načelo društvenosti (podruštvljenja).

Načelo samorealizacije jeste stav da svaki čovjek ima pravo na maksimalni razvitak sopstvenih sposobnosti, kao i pravo na slobodni stvaralački rad. Načelo društvenosti se tiče važnosti uvažavanja svih ostalih ljudi i uvažavanja njihove samorealizacije od strane svakog pojedinca. Ono što je ključno jeste da čovjek prilikom svoje samorealizacije ne narušava prava drugog čovjeka i ne čini ništa na štetu drugog čovjeka. Na taj način se ispunjava moralna dužnost svakog čovjeka (Vukasović, 1975).

Osnovna načela etike su: načelo autonomije, načelo dobrobiti, načelo postupanja bez zlonamjernosti i načelo pravde.

- Načelo autonomije se zasniva na tome da pojedinac poštuje autonomiju drugog čovjeka, odnosno poštovanje tuđih odluka.
- Načelo dobrobiti se zasniva na ljubavi, humanosti i pomaganju drugima da ostvare svoje ciljeve.
- Načelo postupanja bez zlonamjernosti jeste etička dužnost pojedinca da ne ugrožava druge ljude.
- Načelo pravde jeste pravdeno, jednako i nepristrasno postupanje prema drugim ljudima (Gracyk, 2012).

Da bismo potpunije razumijeli etiku i njenu svrhu, potrebno je da prethodno razumijemo i etička načela i ono na šta se ona odnose. Na osnovu njih čovjek ispunjava svoju moralnu dužnost.

1.3.Pojmovno određenje vrijednosti

Ne postoji opšta definicija vrijednosti, već su vrijednosti definisane putem kriterijuma koji određuju smisao života ili smisao cijelog svijeta (Pavlović, 2007). Pod pojmom vrijednosti podrazumijeva se skup opštih mišljenja, uvjerenja i stavova o tome šta je dobro, ispravno i poželjno. Smatraju se trajnim uvjerenjima da je neko ponašanje dobro i poželjno u odnosu na neko drugo ponašanje, odnosno da je poželjno kako u individualnom tako i u socijalnom smislu (Rokeach, 1973). Za vrijednosti možemo reći da su vezane za ljude, stvari i događaje, kao i da su neophodne za život u društvu, ujedno i da nijesu urođene, već da su sklone promjenama (Jukić, 2013). Fyffe (2004) ističe da postoje: moralne, obrazovne, estetske, socijalne, političke, religijske, kulturne, ekonomske, kao i intelektualne vrijednosti. Hooper (2003) ne dijeli mišljenje, već smatra da su sve vrijednosti moralne (Rakić i Vukušić, 2010).

Ilišin (2011) smatra ove elemente glavnim za razumijevanje vrijednosti. A to su:

- *Poželjnost* – izvor poželjnosti nalazimo u socijalnoj okolini i ljudskim potrebama
- *Stabilnost vrijednosti* – trajne vrijednosti u ljudskoj svijesti, održavanje stabilnosti ponašanja u određenim situacijama.
- *Hijerarhijska organizovanost vrijednosti* – naglasak na stupnjevima poželjnosti koji se pripisuju određenim vrijednostima.
- *Vrijednosti koje djeluju na ponašanje grupe i pojedinca* – osim kognitivne i afektivne, komponente, vrijednosti sadrže i bihevioralnu komponentu.
- *Vrijednosti su plod interakcije individualnih, socijalnih i istorijskih elemenata* i zbog toga se vrijednosni prioriteti mijenjaju u vremenu i prostoru (Ilišin, 2011).

Matić (1990) navodi šest karakteristika vrijednosti:

- Stabilnost, trajnost
- Selektivnost, vrijednosti djeluju finalistički
- Poželjnost
- Pozitivnost
- Intersubjektivnost
- Vrijednost je vjerovanje

J. de Finance (1962) vrijednosti razvrstava na infrahumane, inframoralne, moralne i religiozne. Infrahumane ljudske vrijednosti pripadaju čovjeku kao senzitivnom biću, na primjer to je zdravlje. Inframoralne vrijednosti pripadaju čovjeku upravo kao čovjeku i kao takve čine socijalne, estetske, umjetničke vrijednosti. Moralne vrijednosti tiču se subjekta i ujedno ga njegovim djelovanjem čine dobrim ili zlim. Religiozne vrijednosti okrenute su odnosu subjekta i Boga (Macan, 2000).

Ono što se smatra problemom jeste definisanje dobrog, jer dobro nema definiciju i ne sastoji se od djelova. Dobro predstavlja krajnji moralni pojam, dok moralne vrijednosti smatramo najvećim vrijednostima (Žitinski, 2008).

Ne možemo jasno dati opštu definiciju vrijednosti ili jasno istaći šta kao glavnu vrijednost podrazumijevamo u cijelom svijetu. Vrijednosti i podjela vrijednosti na one važne i manje važne zavise od samog društva, od čovjeka do čovjeka, njihovog okruženja i načina funkcionisanja u svijetu. Dakle, ne postoji opšte dobro ili opšte loše, već je to stvar individualnog pogleda na vrijednosti.

1.4. Pojmovno određenje morala i moralna svijest

„Moral je konkretni oblik ljudske slobode, normiran određenim (pisanim ili nepisanim) kodeksom ponašanja i djelovanja“ (Talanga, 1999:12). Moral je skup određenih pravila, koja neko društvo smatra opštevažećim (Vidanec, 2011). Pod moralnošću podrazumijevamo poštenje, čestitost, vrline, iskrenost, pravednost, druželjublјivost, poštovanje svakog čovjeka, poštovanje ljudskog dostojanstva, hrabrost, osjećaj odgovornosti, karakternu snagu, principijelnost, pozitivan stav prema domovini i životu, pozitivan stav prema radu, materijalnim i duhovnim vrijednostima, pozitivan stav prema svim naprednim snagama u svijetu i druge pozitivne ljudske kvalitete (Vukasović, 1975). Billington (2003) smatra da niko ne može izbjeći moralne i etičke odluke, kao ni njihovo donošenje i da ne postoji privatni moral, već da su u moralne odluke pojedinca uključeni i drugi ljudi. Svako društvo ima određene standarde o tome šta je poželјno a šta ne, kao i norme šta je dozvolјeno a šta nije. Takva društva pod uticajem moralnih normi i standarda, izgrađuju i vlastiti moralni sistem (Rot, 1968).

Moralna svijest je najizrazitiji rezultat procesa socijalizacije i u okviru moralne svijesti izdvajamo tri komponente: intelektualnu, emocionalnu i konativnu (Pennington, 1997).

Intelektualna komponenta tiče se znanja o moralnim načelima i standardima prema kojima se treba voditi i postupati prema njima. Ova komponenta obuhvata i intelektualnu sposobnost da se primijene određena moralna načela u određenim situacijama. Emocionalna komponenta tiče se osjećaja stida ukoliko nešto učinimo kako ne treba, ili osjećaj zadovoljstva kada postupimo po moralnim načelima. Ona obuhvata moralne ili nemoralne postupke. Konativna komponenta predstavlja sposobnost donošenja odluka koje su u skladu sa moralnim standardima, koji su prethodno usvojeni. Ukoliko su ove komponente dovoljno razvijene i prisutne, tek tada se može govoriti i o razvijenoj moralnoj svijesti (Pennington, 1997).

Moral i moralno djelovanje sastavni su dio ljudskog života, ali sami način na koji čovjek bira da shvata moral jeste individualna stvar. Moral se tiče određenih pravila koja čine neke prihvatljive norme ponašanja, na osnovu kojih ljudi biraju kako će postupati.

1.4.1. Moralni vaspitanje i razvoj

Moralno vaspitanje predstavlja komponentu vaspitanja i pedagoški proces oblikovanja individue u moralnu i društvenu ličnost. U okviru moralnog vaspitanja formiraju se moralna svijest, osjećanja, volja i karakter, navike moralnog ponašanja i moralne karakteristike ličnosti (Popović, 1997). Moralno vaspitanje, kao i vaspitanje u cjelosti povezujemo sa porodicom, školom i okolinom, odnosno društvom. Roditelji su prvi i djetetu najbliži vaspitači, te u porodici djeca stiču svoja prva iskustva, kako u cjelokupnom smislu, tako i u okviru moralnih vrijednosti i vaspitanja. U porodici se postavljaju prvi čvrsti temelji buduće ličnosti, moralni stavovi, uvjerenja i standardi (Miočinović, 1988).

Moralni razvoj shvatamo kao proces pripremanja i uvođenja mladih u ljudsko društvo. Etape tog procesa, odnosno moralnog razvoja su:

- Moralna spoznaja – potreba da se mladi informišu o moralnim načelima, standardima i zahtjevima. Da bi mladi moralno postupali, prvo moraju biti kvalitetno upoznati sa moralnim načelima.

- Moralna uvjerenja i stavovi – znati i moralno djelovati nije isto, pritom se sa upoznavanjem moralnih vrijednosti ne završava proces već time treba da se osiguraju moralni postupci. Vjera da je nešto dobro, zadovoljstvo nakon dobrog djela jesu težnja morala.
- Moralno ponašanje i djelovanje - kada moralni stavovi postanu pokretači aktivnosti, ponašanja i djelovanja, tada se moralni razvoj smatra konačnim. Djelovanje je u skladu sa normama i načelima morala (Vukasović, 1975).

Moralni razvoj djece u okviru porodice ima svoje zakonitosti: svrsishodnost, aktivnost, pozitivna orijentacija, socijalizacija, jedinstvenost, dosljednost i primjerenost (Miočinović, 1988).

Svrsishodnost ili načelo usmjerenosti traži od roditelja da poznaju etičke osnove, da imaju perspektivu u vaspitnom djelovanju i da vjeruju u uspjeh svog vaspitnog rada. Aktivnost se odnosi na aktiviranje duhovne djetetove snage, podržavanje njegove inicijative i osamostaljavanje u moralnim procesima. Pozitivna orijentacija obuhvata pozitivno moralno vaspitanje, podršku i podstrek od strane roditelja, vjeru u njihov uspjeh, vjeru u mogućnost moralnog oblikovanja i dosljedno zahtijevanje da se poštuje ljudska dužnost. Socijalizacija obuhvata načelo u kojem se djeca vaspitavaju tako da svjesno shvataju i prihvataju svoje društvene dužnosti, pozitivno djeluju u zajednici, poštuju zajednicu, formiraju uzajamnu pomoć i podršku.

Jedinstvenost - vaspitni rad zahtijeva jedinstvo moralnih zahtjeva, jedinstvo djelovanja roditelja i ostalih koji su uključeni u moralno vaspitanje.

Dosljednost - potrebno je da dijete shvati da se red, disciplina ili ponašanja moraju uvažavati. Dijete mora steći stav koji se ne mijenja u smislu moralnih načela, te tako neće ni izbjegavati usvojena moralna načela.

Zahtjev primjerenosti traži da vaspitni zadaci, dužnosti, obaveze, metode i sredstva moraju biti adekvatni. Prvo, adekvatni dobi djeteta, adekvatni razlikama u polovima, individualnim razlikama, osobinama i slično (Vukasović, 1975).

Osim zakonitosti, postoje još neki važni zadaci moralnog razvoja u porodici. Prvo, potreba osamostaljivanja, gdje se djetetu daje neki vid slobode, kako bi se adaptiralo na životne situacije i naučilo kako da ih prevaziđe. Drugo, razviti kod djece osjećaj dužnosti i odgovornosti, što predstavlja prvi korak ka moralnim vrijednostima. Taj osjećaj odgovornosti i dužnosti je važan toliko, da donekle simbolizuje moralnu zrelost pojedinca. U tom osjećaju odgovornosti prema

porodici, društvu, radnim zadacima, prijateljima, zajednici, domovini i u pravilnom djelovanju prema drugim ljudima ogleda se ljudsko poštenje. Jedan od zadataka moralnog razvoja jeste vaspitavati pojedinca tako da poštuje ali i da zahtijeva da njega poštuju, kako njega tako i njegovo djelovanje. Zadatak bi bio i vaspitati mlade ljude tako da mogu da obuzdaju svoje želje ili da ih se odreknu ukoliko je to neophodno. Osim dužnosti, koje smo pomenuli potrebno ih je upoznati i o pravima koje se odnose na njih same ali i na ostale ljude u zajednici. Još neki zadaci bi bili razviti kod djece smisao za etičke vrijednosti, moralne navike, razvijanje pozitivnih osobina snage i volje, buđenje moralnih osjećanja (Miočinović, 1988).

Moralno vaspitanje u školi ima svoj smisao, i kao nastavni predmet i kao načelo cjelokupnog nastavnog rada (Vukasović, 1975). Škola kao institucija u kojoj se vaspitno djeluje kako na pojedinca, tako i na njegov cjelokupni razvoj, predstavlja značajan faktor moralnog vaspitanja. Nakon porodice, djeca u školi stižu moralna načela i standarde, ali i održavaju ona već postojeća. Ciljevi moralnog vaspitanja proizilaze iz određenih vrijednosti koje se njeguju u nekom društvu. Autori Đorđević i Đorđević (2009) smatraju da je osnovni cilj moralnog vaspitanja formirati pojedinca kao moralnog subjekta koji djeluje i misli u skladu sa društvenim normama i zahtjevima. U školi je moguće razviti određene vrijednosti kod učenika, kako kroz školski rad, tako i kroz neke aktivnosti. U okviru takvih aktivnosti učenici bi usvojili neke od vrijednosti, kao što su poštenje, humanost, solidarnost (Đorđević, 2012).

Nastavnik sopstvenim ponašanjem i djelovanjem daje učeniku primjer, pa je vrlo važno da nastavnik djeluje po moralnim i etičkim principima. A ono što je ključno jeste da odnos nastavnika i učenika bude izgrađen na uzajamnom poštovanju, pravičnosti i uvažavanju (Joksimović i Gašić-Pavišić, 2007). Dakle, nastava a ni druge školske aktivnosti, nemaju za cilj samo da učenicima pruže određena znanja, već i da ih usmjere na sticanje moralnih i socijalnih kompetencija (Meyer, 2002).

Na primjer, problemska nastava omogućava učenicima da sami istažuju, rješavaju probleme, a ujedno razvijaju i podstiču kreativne, misaone, kritičke sposobnosti. Osim toga, podstiče učenike na samostalno donošenje zaključaka i otkrivanje informacija, koje su zapravo osnova za moralno gledište (Antonijević, 2017).

Izborna nastava je nastava u kojoj učenik ima mogućnost da sam bira pojedine predmete, prema svojim interesovanjima. Time, učenik ostvaruje svoj veći uspjeh, biva motivisan, što

dovodi do većeg samopouzdanja. Ujedno, u takvoj nastavi unapređuju se vršnjački odnosi koji su zasnovani na sličnim interesovanjima, gdje, takođe, razvija neke od moralnih vrijednosti (Šaljić i Hebib, 2021).

Građansko vaspitanje, kao predmet, ili na primjer vjerska nastava imaju poseban uticaj na moralne stavove djece i njihov moralni razvoj (Potkonjak, 2009). Time zaključujemo da su škola, nastava, nastavnici veoma uticajni na djetetov moralni razvoj. Slobodne aktivnosti, ukoliko su kvalitetno isplanirane, mogu uticati na moralni razvoj, na razvoj socijalnih kompetencija i lični razvoj pojedinca. Društveno koristan rad, omladinske organizacije imaju funkciju uspostavljanja čvrste veze između djece, škole i zajednice. Rade na podsticaju kvalitetnih vrijednosti i osobina, time i moralnih kompetencija koje su poželjne u društvu. Takve aktivnosti kod pojedinca izazivaju osjećaj zadovoljstva, pripadnosti, korisnosti, što su osobine moralno razvijene ličnosti. Volontiranje razvija osjećaj empatije i potrebu da pomažemo jedni drugima. Kako bi se razvio altruizam, mlade treba uključivati u organizacije koje omogućavaju nesebičnu brigu o drugima. Sve te vannastavne aktivnosti kod učenika izazivaju poželjna ponašanja i osobine (Eccles, 2006).

Zaključujemo da ono što ima veliki uticaj na moralni razvoj pojedinca, osim porodice i škole jeste i društveno okruženje i zajednica. Za kvalitetan moralni razvoj potrebna je podrška od strane društva kao i pozitivna atmosfera u zajednici. Pojedinaac u fazi svog odrastanja mora uvidjeti da zajednica vrednuje pozitivna postupanja, a ne prihvata amoralna ponašanja. Potrebno je da pojedinac odrasta u prostoru gdje ima dosta pozitivnih primjera, koje on može da slijedi i njeguje.

1.5. Moralne relacije

1.5.1. Uvjerenja i vrijednosti kod adolescenata

Uvjerenja i vrijednosti kod mladih u periodu njihovog odrastanja predstavljaju važnu stavku za kreiranje identiteta. Svakako da je normalna da imaju različita uvjerenja i vrijednosti, međutim uvijek se u nekim stavkama važnim za životno okruženje poklapaju. Vrijednosti su sastavni dio čovjeka i njegovog života. Skup vrijednosti čine moral, odnosno sistem vrijednosti individue. Mnogi faktori utiču na stavove vrijednosti i percipiranje nečega kao dobro, ili kao loše. Neki od njih su porodica, škola, vršnjaci, lična interesovanja i slično (Jevtić, 2012).

Jasno je da nam vrijednosti i uvjerenja nijesu urođeni, da su skloni promjenama, usvajaju se tokom života i njegov su sastavni dio (Jukić, 2013). Tako i adolescenti danas imaju niz novih aktivnosti, stavova i uvjerenja, drugačije poglede na svijet i vrijednosti u njemu.

Razlikujemo moralno vaspitanje u porodici, školi, domovini, dječijim orgnizacijama i u različitim zajednicama. Uspjeh moralnog vaspitanja zavisi od poznavanja i uvažavanju razvoja djeteta. Na osnovu svega toga trebalo bi utvrditi ciljeve, sadržaj, metode i oblike moralnog vaspitanja, prikladnoe tom uzrastu. Dalje, kroz život dijete samo usvaja neke vrijednosti, ali obično one nose korijen iz ranog djetinjstva i porodice (Vukasović, 1993).

Pošto je adolescencija period gdje adolescenti pretežno teže ka tome da sve znaju i razumiju, obično bivaju i isfrustrirani nemogućnošću da u potpunosti zadovolje i upoznaju svoje pravo „ja“. Kroz taj period oni stiču stavove, koji se pretežno zadržavaju kod njih i na osnovu njih biraju način cjelokuonog funkcionisanja u društvu (Jevtić, 2012).

Danas je jako teško usmjeriti mlade na neke kvalitetne vrijednosti, jer je dostupnost onoga što je neprikladno sve više istaknuta. Dakle, osim roditelja, okruženja, vršnjaka sve veći uticaj na djecu imaju savremena tehnologija i razni mediji.

1.5.2. Empatija i odnosi prema društvu i porodici

Prva moralna relacija je odnos čovjeka prema drugom čovjeka. Prvi socijalni odnosi započinju se u porodici, pa samim tim se tu uče neke prve socijalne vještine. Moral obuhvata principe, norme, pravila i zahtjeve koji određuju i regulišu ponašanje ljudi u svim oblastima društvenog i ličnog života, odnose prema stvarima i pojavama realnog svijeta i uzajamne odnose u ispunjavanju obaveza prema društvu, određenoj socijalnoj grupi, drugim ljudima i samom sebi. Vaspitna funkcija morala je zasnovana na organizovanom i usmjerenom radu da se kod onih koje vaspitavamo formiraju poželjni moralni kvaliteti. Spoljašnji moralni društveni zahtjevi treba da postanu subjektivne norme ponašanja ličnosti (Đorđević, 1996). Tri osnovne funkcije morala su:

- gnoseološka (iskazuje se u specifičnosti uzajamnih odnosa ljudi koji imaju društveni značaj, a javljaju se u njihovom neposrednom opštenju. To se ostvaruje u moralnim pogledima, ocjenama, normama, osjećanjima, postupcima, itd.);

- regulativna (nastoji da uredi i uskladi odnose čovjeka prema čovjeku, porodici, društvu. Stepenn efektivnosti i uticaja ove funkcije zavisi od karaktera određenog društva); i
- vaspitna (zasnovana je na organizovanom i usmjerenom radu da se kod onih koje vaspitavamo formiraju poželjni moralni kvaliteti) (Đorđević, 1996).

Ova moralna relacija ogleda se kroz poštovanje ljudskog dostojanstva svakog čovjeka bez obzira na njegov pol, starost, snagu, nacionalnu, vjersku, rasnu ili bilo koju drugu pripadnost. U okviru ove relacije izraženi su sljedeći moralni kvaliteti: prijateljstvo, čovječanstvo, ljubavno-bratska povezanost između ljudi, uljudnost, dobronamjernost, nesebičnost, iskrenost, pouzdanost i slično. Moralna relacija koja obuhvata odnos prema porodici jeste najintimnija društvena zajednica. Odnosi se na ljubav, privrženost prema porodici i njenim članovima, pažnja, pomoć, briga za djecu, poštovanje roditelja i slično (Vukasović, 1975).

Ono što nas veže jedne za druge kao ljude, jeste taj osjećaj pripadnosti, poštovanja i razumijevanja koje smo u stanju da pružimo jedni drugima. Dakle, razumijevanja, empatija i osjećaj za druge je nešto što bi trebalo da se podrazumijeva u društvu. Takve osobine se nose prvo iz porodice, kroz funkcionisanja u porodici i odnosa između članova. Zatim, pretežno je škola mjesto u kojem se sklapaju neka prva prijateljstva, koja su jako značajna za ovu moralnu relaciju.

1.5.3. Odnosi prema radu

Nezaposlenost mladih možemo smatrati najvećim problemom današnjice. Radnu angažovanost definišemo kao pozitivan odnos prema radu, sposobnost za rad, kao i posvećenost prema radu (Albrecht & Leiter, 2011). Za sticanje radnih navika svakako da je važna uloga porodice, ali ono što utiče jeste i položaj i stanje društva, država, škola, okruženje. Prema Bakovljevu, (1997) radno vaspitanje je ukupnost intencionalnih uticaja na radne sposobnosti ličnosti, odnosno osposobljavanje ličnosti za rad. Zadaci radnog vaspitanja, u kojima se ogleda i njihov značaj, su:

- Vaspitni (kultura rada, volja, pozitivan odnos prema radu)
- Obrazovni (usvajanje znanja, formiranje vještina i navika u radu)
- Rekreativni (zadovoljstvo u radu, korisna razonoda)

- Profesionalno informisanje i orijentacija (informisanje o različitim profesijama) (Branković i Ilić, 2003).

Novo, savremeno doba, sa sobom nosi i nove mogućnosti zaposlenja, nova radna mjesta i navike. Dakle, u savremenom dobu dolazi do transformacije u vrsti poslova, odnosno u njegovoj prirodi, njegovom kvalitetu i produktivnosti (Relja i Šuljug, 2010). Smanjuje se individualnost u radu sa promjenama koje dolaze u ekonomskom i društvenom svijetu. Sa svim tim promjenama mijenjao se i pogled na rad i zanimanje, metode, sredstva i stil kojim se postiže cilj rada, a jedino je svrha rada ostala ista (Castells, 2000).

Jasno je da još u ranoj dobi kod djece treba podsticati neke radne navike, podsticati samostalnost, samopouzdanje, preuzimanja odgovornosti i svega drugog što će im omogućiti pozitivan odnos prema radu. Na takve stavove najviše uticaja imaju roditelji, gdje djeca prvi put uče i stiču neke radne navike. Takođe, škola ima veliki uticaj u smislu gdje se tokom nastavnih aktivnosti djeca osamostaljuju za određene aktivnosti i prihvataju obaveze.

1.5.4. Odnosi prema kulturi i obrazovanju

Kultura se temelji na vrijednostima koje dominiraju i koje određuju šta je poželjno i dobro. Kulturu je teško definisati, jer postoji niz određenja. Prema brojnim istraživanjima, postoji u posljednjoj deceniji preko 250 definicija kulture (Kale, 1990). Kulturu i njeno djelovanje povezujemo kako sa čovjekom, tako i sa obrazovanjem i vaspitanjem. Da bi se stvorilo ono plemenito i dobro, što je osnova kulture, podrazumijeva se da čovjek neprestano mora da radi na sebi i da se na taj način njeguje (Georg, 1968). Pošto vrijednosti vezemo za kulturu, tako i sam proces obrazovanja jeste usko povezan sa kulturom. Adolescenti se u porodičnim odnosima, pa ponajviše u školama informišu o kulturi, tradiciji i običajima (Koković i Ristić, 2012).

Danas se promijenio pogled i na kulturu i na obrazovanje. Mnogo je više izvora za informacije, načina učenja i sticanja novih znanja. Tako imamo nove pojmove vezane za kulturu i obrazovanje, a to su digitalna kultura i digitalno obrazovanje. Razvojem ovih promjena, jačale su i mogućnosti kulturnog predstavljanja (Dragićević i Šešić 2021).

Ono što je jako važno jeste da se i kultura i obrazovanje njeguju, da se u njih ulaže i da se upotpunjuju. Za savremeno društvo kultura i obrazovanje bi trebalo da imaju ogroman značaj, radi bolje budućnosti. Dakle, kultura i obrazovanje bi trebali da budu prioritet društva i novih generacija.

1.5.5. Odnosi prema religiji

U okviru psihologije religija se definiše kao skup shvatanja, vjerovanja, ponašanja, obreda i ceremonija, pomoću kojih pojedinac ili društvo stavljaju sebe u odnos sa Bogom (Čorić, 1998).

U djelu "Istorija religije, autor Ledić (2014) navodi da pojam religija potiče iz latinskog jezika i u prevodu znači ponovo povezati, a prevodi se i kao vjeroispovijest. Religioznost je značajan modifikator strukture vrijednosti, kao i religija za dalje usmjerenje ponašanja i stavova pojedinca (Ljubotina, 2004).

Autori Glock & Stark, prema Čorić (1998), navode klasifikaciju od pet temeljnih dimenzija koje smatraju svojstvenima svakoj religiji:

- ideologijska dimenzija (religijska vjerovanja);
- iskustvena (osjećaj povezani sa religioznim iskustvom);
- ritualna (religijske prakse);
- intelektualna (znanje o nečelima vjere) i
- posledična dimenzija religioznosti (preporuke o ponašanjima i stavovima koje bi trebali usvojiti).

Religiozno vaspitanje ima veliki značaj za proces socijalizacije kod adolescenata, kao i veliki uticaj na formiranje identiteta u periodu adolescencije. Osim toga, religija ima veliki uticaj na formiranje stavova, uvjerenja i vrijednosti (Ledić, 2014).

Svaka individua za sebe bira da li će i u šta vjerovati, što je potpuno pravo izbora. Mada, ono što svakako pri izboru ima uticaja jesu roditelji, porodica, kao i okruženje i mjesto odakle individua potiče.

1.5.6. Adolescenti i rizična ponašanja

U doba adolescencije obično kod mladih dolazi do porasta u učestalosti rizičnih ponašanja. Samo neki od njih su: narkotici, alkoholizam, rani seksualni odnosi, bježanje sa nastave, učešće u krađi, vožnja u pijanom stanju, pušenje, nasilno ponašanje i slično (Boyer, 2006). Najčešći oblici rizičnih ponašanja su vršnjačko nasilje i to fizičko (udaranje, razbijanje tuđih stvari); verbalno (vrijeđanje, omalovažavanje, ismijavanje) i relacijsko nasilje (isključivanje, izbjegavanje) (Sušac, 2016).

Drugu, detaljniju podjelu navodi Đuranović (2012). Kao najkarakterističnije za adolescentno doba navodi:

- Bježanje sa nastave
- Fizička ili verbalna agresivnost
- Laganje i krađa
- Podvodljivost
- Skitnja
- Prkos
- Korišćenje narkotika, alkohola, droga
- Rizična seksualna ponašanja
- Rizična ponašanja na internetu
- Posjećivanje kladionica

Razlozi za rizična ponašanja često su samo uklapanje u društvo ili dokazivanje prijateljima. Kao najčešći razlozi za upotrebu cigareta navodi se pritisak društva, a zatim i radoznalost (Uvodić Đurić i saradnici, 2010). Razlog za upotrebu alkohola je identičan, dakle znatiželja ili uticaj društva.

Adolescencija je osjetljiv period gdje su djeca sklona isprobavanju novih stvari, podliježu raznim stvarima iz okoline i na taj način često i upadaju u probleme (Berk, 2008). Adolescentno doba je doba u kome je kod djece povećana impulzivnost, a smanjena sposobnost samoregulisanja i zbog toga su skloniji rizičnim ponašanjima (Steinberg, 2010).

Kao što smo pomenuli, neki od najčešćih rizičnih ponašanja jesu konzumiranje alkohola, cigareta, marihuane i vršnjačko nasilje. Međutim, česta pojava je da kod adolescenata prisutno višestruko rizično ponašanje. Adolescenti koji su skloni nekim od oblika rizičnog ponašanja,

kasnije obično podliježu i nekim drugim rizičnim ponašanjima (Kipping, 2012). Donekle je jasno da je adolescencija period kada su rizična ponašanja najviše prisutna, jer u tom period adolescenti “traže” put do sebe i svojih snova.

1.5.7. Mladi i slobodno vrijeme i način života

Posmatramo li slobodno vrijeme u kontekstu savremenog društva, zaključujemo da je to vrijeme u kojem čovjek bira aktivnosti po vlastitom izboru. U nastavku izdvojicemo kako neki od autora vide slobodno vrijeme, odnosno kroz kakve faze i kategorije, prema njima, ono prolazi. U svom razvojnem dijelu, slobodno vrijeme prolazi kroz četiri faze:

- “Dominaciju slobodnog vremena bez prakse rada u izrazima primitivnih kultura
- Neograničeno i nedefinisano slobodno i radno vrijeme
- Prevlast radnog nad slobodnim vremenom
- Skraćivanje radnog i stalno povećavanje slobodnog vremena “(Previšić, 2000:)

Slobodno vrijeme definisano je kao vrijeme koje individua, bez bilo koje nužde, oblikuje prema vlastitim željama, po odabiru sadržaja aktivnosti odmora, stvaralaštva ili razonode (Potkonjak, 1989).

Danas, razvojem tehnologije, promjenama koje se događaju na polju kulture, znanosti, demografije i cjelokupnom načinu života stvaraju se nove pretpostake za provođenje slobodnog vremena.

Jerbić (1973), funkciju slobodnog vremena djece i omladine, te aktivnosti u slobodnom vremenu podijelio u četiri kategorije:

- Spontane aktivnosti (razgovori, šetnje, besciljne aktivnosti)
- Konzumirajuće aktivnosti (sportske priredbe, posjete muzeju, čitanje)
- Organizovane aktivnosti (porodične zabave, javne zabave)
- Ostale aktivnosti

Drugu podjelu imamo u Priručniku za uspješno vođenje i organizovanje slobodnih aktivnosti (Rosić, 2005):

- Kućne aktivnosti (čitanje, kuvanje, telefoniranje)

- Vanske aktivnosti (koncerti, kupovina, izleti)
- Kombinovane aktivnosti (sajmovi, društvene igre)

Važno je istaći tri značajne funkcije slobodnog vremena, a to su: odmaranje, koja se ispoljava u osposobljavanju za rad, zatim zabava, ona funkcija koja oslobađa od dosade i poslednja funkcija koja se odnosi na razvoj ličnosti (Božović, 1979).

Vidulin – Orbanić (2008) ističe da postoje četiri potrebe mladih koje su prisutne u okviru slobodnog vremena, a to su: potreba za zabavom, potreba za odmorom, potreba za rekreacijom i potreba za kulturnim aspektom provođenja slobodnog vremena. Potreba za zabavom je zapravo potreba za opuštanjem, izostavljanjem svakodnevnih obaveza i provođenja vremena na primjer u klubu ili uz slušanje muzike. Potreba za odmorom jeste opuštanje od svakodnevnih obaveza i zadataka. Potreba za rekreacijom je zapravo uključivanje u određene aktivnosti, organizacije u cilju kvalitetnog ispunjenja vremena. Potrebu za kulturnim aspektom provođenja slobodnog vremena čine raznovrsne kulturne aktivnosti i dešavanja (Vidulin- Orbanić, 2008).

Jasno je da je danas širok izbor aktivnosti u slobodnom vremenu, te da na izbor utiče ličnost individue, njeni interesi i težnje, okruženje u kojem boravi, ali i društvo sa kojim provodi vrijeme.

1.5.8. Svrha života i lična sreća

Adolescencija ima veliku ulogu u razvoju ličnosti. To je period kada dijete otkriva sebe i svijet oko sebe. Mijenjaju se predstave o svijetu, proširuju se sopstveni vidici o životu i formira se određeni stav o svemu što ih okružuje (Đorđević, 1988).

Adolescencija je period u kojem mladi najčešće “traže sebe”, isprobavaju razne stvari pa je u tom periodu česta i kriza identiteta. Olakšavajući faktori u pronalasku sebe i svoje sreće jesu povoljna sredina i blizak odnos sa roditeljima.

Postoji pet uobičajenih načina na koje adolescenti traže sebe u svijetu odraslih:

- Statusni simboli (nošenje određene odjeće)
- Buntovnost (najčešće se ispoljava prema roditeljima, ali i prema nastavnicima)
- Zabranjena ponašanja kao što su pušenje cigareta, alkohol i slično

- Oponašanje idola (identifikovanje sa idolima i uzorima)
- Netolerantnost prema vršnjacima ili isključivanje i izbjegavanje od strane vršnjačkih grupa (Marcia, 1966)

U procesu pronalaženja sebe adolescenti se udaljavaju od roditelja, a onda eksperimentišu sa drugim ljudima i ulogama (Erikson, 1976). Pred adolescente se u doba odrastanja otvaraju različita društvena, politička, etička, filozofska i duhovna pitanja. U tom periodu oni u potražnji svoje lične sreće, razvijanju raznih teorija o tome kakav bi svijet trebao biti, razvijaju i teorije o različitim mogućnostima. Takve promjene nose ujedno i promjene u odnosima sa roditeljima, promjenu u shatanju životnog smisla i sreće. Sve promjene u adolescenciji zahvataju adolescenta kao cjelokupnu ličnost (Rudan, 2004).

1.6. Amoralnost

Amoralnost shatamo kao crtu ličnosti ili sklop užih crta ličnosti koje obuhvataju manipulativna, kriminalna ili druga ponašanja koja nijesu u skladu sa moralnim normama (Knežević Radović, i Peruničić, 2008). Neki od nalaza moralnost često povezuje, kako sa kriminalnim ponašanjem, tako i sa drugim antisocijalnim i delinkventnim ponašanjima (Momirović, Vučinić, Hošek i Popović, 1998). Dok drugi nalazi pokazuju da amoralnost najčešće povezujemo sa brutalnošću i frustracijom (Međedović i Stojiljković, 2008). Konstrukt morala najčešće se opisuje kroz devet dimenzija:

- Slaba kontrola impulsa obuhvata osobine poput nestrpljivosti, impulsivnosti, nepromišljenosti, hirovitosti...
- Hedonizam kao težnja ka tjelesnim gratifikacijama, težnja ka površnom zadovoljstvu.
- Lijenost kao odustvo radnih ambicija, navika i motivacije.
- Projekcija amoralnih impulsa kroz doživljaj drugih kao nemoralne, nepoštene, pohlepne, nepristojne, a u suštini je ovakav stav kao odbrana od sopstvenih amoralnih djelovanja.
- Makijavelizam kao nedostatak osjećaja i brige za druge, sklonost prevarama i sličnim radnjama kako bi se ostvario sopstveni cilj, bez obzira na druge ljude i njihova prava.
- Resentiman se odnosi na zavist i osvetoljubivost.
- Sadizam prisutan kod osoba koje se opisuju kao neempatične, bezosjećajne i surove.

- Destruktivnost kod osoba koje često probleme rešavaju fizičkim obračunom, često su i sami bili maltretirani.
- Pasivna amoralnost je odsustvo svih načela i postupanja koji se smatraju moralnim. (Knežević, 2003).

Mladi danas žive u društvu rizika i krize, te je manjak moralnih vrijednosti evidentan. Postaju generacije sa sve većim rizičnim ponašanjima i iskrivljenim stavovima (Milosavljević, 2004).

Svoje uzore pronalaze u pogrešnim ljudima, koji su često glavna tema današnjice, te i sami teže ka pogrešnim stavovima. *«Najbolji primjer za ovu konstataciju su promocija ljudi iz vrha organizovanog kriminala kroz njihov stil života koji se medijski predstavljao kao poželjan: to je slika kombinacije patriotizma, moći, uspješnog poslovanja i lagodnog života»* (Jugović, 2007:397). Poremećen sistem vrijednosti, odnosno posljedica siromaštva, ekonomske i političke krize, manjak empatije, popularizacija neadekvatnih vrijednosti su zapravo uzrok sve većih poremećaja u ponašanju (Babić, 2005).

Sve ono suprotno moralu i prihvatljivom ponašanju nekog društva jeste amoralnost. Za amoralnost vežemo iskrivljenu sliku vrijednosti kao i ponašanja koja su nepoželjna. Ono što je važno u pogledu amoralnosti jeste uzrok takvog ponašanja, kako bi se iz korijena riješio problem kompleksan po samu osobu ali i njeno okruženje.

2. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

2.1. Problem i predmet istraživanja

Promjene su sastavni dio svakog društva, ali i pravila i normi u tom društvu. Ako uzmemo u obzir sve češća delinkventna ponašanja adolescenata, jasno nam je da su se i neki načini funkcionisanja u društvu promijenili. U skladu sa svim tim mijenjale su se i moralne vrijednosti, kao i moralna djelovanja u društvu. Pod pojmom vrijednosti podrazumijeva se skup opštih mišljenja, uvjerenja i stavova o tome šta je dobro, ispravno i poželjno. Predstavljaju trajno uvjerenje da je neko ponašanje dobro i poželjno u odnosu na neko drugo ponašanje, odnosno da je poželjno kako u individualnom tako i u socijalnom smislu (Rokeach, 1973). Svako društvo ima iza sebe određene principe moralnog djelovanja i moralnih vrijednosti, te je teško odrediti šta je “univerzalno” dobro ili loše ponašanje ili moralno djelovanje. Samim tim, pojedinac na osnovu društva, okruženja, porodice i nekih svojih ličnih viđenje bira način na koji će funkionisati po pitanju morala.

Prema tome problem našeg istraživanja bi bile promjene u moralnim djelovanjima u društvu, kao i promjene u moralnim vrijednostima adolescenata.

Dok bi predmet našeg istraživanja bile moralne vrijednosti koje su važne adolescentima XXI vijeka.

2.2. Cilj i zadaci istraživanja

Značaj moralnog vaspitanja, kako u porodici, tako i u školi i društvu mijenja svoj nivo značajnosti. Motiv za istraživanje jesu promjene koje se dešavaju u savremenom svijetu u okviru vaspitanja. Takve promjene često ne donose pozitivne posljedice, već je sve više amoralnosti, delinkventnosti u društvu i nerazumijevanja između ljudi. Još jedan motiv za realizaciju ovog istraživanja proizilazi iz potrebe da utvrdimo promjene koje dolaze i da uočimo u kom pravcu ide dalje moralno djelovanje.

Cilj je istražiti koje su to promjene nastale u okviru moralnog vaspitanja, na koji način adolescenti vrednuju danas religiju, kulturu, domovinu, druge ljude, slobodno vrijeme, obrazovanje, rad i druge značajne stavke moralnog djelovanja. Dakle, glavni cilj bi bio istražiti koje su to moralne vrijednosti adolescentima 21. vijeka važne. Iz cilja proizilaze sljedeći zadaci:

- Utvrditi koje su to moralne vrijednosti i relacije najviše zastupljene
- Utvrditi kako adolescenti danas gledaju na obrazovanje, kulturu i tradiciju
- Utvrditi kakav stav imaju adolescenti prema radu i radnim navikama, kao i kako adolescenti danas provode slobodno vrijeme
- Utvrditi kakav stav adolescenti imaju prema društvu i porodici
- Utvrditi kakav stav adolescenti imaju prema religiji i koliko često prisustvuju vjerskim dešavanjima
- Utvrditi u kojoj mjeri su prisutna rizična ponašanja (alkohol, cigarete, rani seksualni odnosi, narkotici)
- Utvrditi na koji način adolescenti 21. vijeka posmatraju svoje samoostvarenje.

2.3.Naučno istraživačke hipoteze

Imajući u vidu prethodno definisan problem, predmet, cilj i istraživačke zadatke, pa rezultate do kojih su došli istraživači koji su se takođe bavili ovom problematikom, glavna hipoteza glasi ovako: Pretpostavlja se da je došlo do promjena u moralnim vrijednostima, odnosno u vrijednostima koje su bile važne nekad i koje njeguju adolescenti 21. vijeka.

U skladu sa glavnom hipotezom sporedne hipoteze su:

H1- Pretpostavlja se da su osjećaj za porodicu i porodica kao cjelina na najvećoj ljestvici vrednovanja kod adolescenata 21. vijeka, a najmanje interesovanja u okviru kulture.

H2- Pretpostavlja se da adolescenti 21. vijeka danas ispred obrazovanja stavljaju sreću, kao i da imaju manje interesovanja prema kulturi i tradiciji.

H3- Pretpostavlja se da adolescenti najčešće pasivno provode slobodno vrijeme, kao i da adolescenti imaju negativan stav prema radu i zaposlenju.

H4- Pretpostavlja se da adolescenti 21. vijeka vrednuju prijateljstvo i vjernost kao najvažnije moralne vrijednosti u socijalnim odnosima.

H5- Pretpostavlja se da adolescenti 21. vijeka nijesu puno posvećeni religiji i vjerskim događajima.

H6- Pretpostavlja se da je sve veći broj adolescenata kod kojih je prisutno neko od rizičnih ponašanja (često konzumiranje alkohola, cigareta, narkotika ili rani seksualni odnosi).

H7- Pretpostavlja se da adolescenti 21. vijeka svoje najveće samoostvarenje posmatraju kroz bračne odnose i stvaranje porodice.

2.4. Naučno-istraživačke metode, tehnike i instrumenti

U teorijskom dijelu rada dominira racionalno-deduktivni pristup, a u dijelu neposredne primjene instrumenata i prikupljanja podataka empirijsko-induktivni pristup. U fazi obrade dobijenih rezultata akcenat je na matematičko-statističkom pristupu, ali se tokom izvođenja zaključaka smjenjuju i komplementarno dopunjavaju sva tri naučno-istraživačka pristupa.

Od tehnika koristili smo teorijsku analizu u teorijskom dijelu rada, gdje dominira deduktivni pristup.

Koristili smo i tehniku anketiranja, a od instrumenata anketni upitnik. Anketni upitnik je realizovan online, sa određenim brojem pitanja koja su omogućila rezultate važne za ovu temu. U okviru anketnog upitnika pitanja su vezana za moralne relacije, odnosno za kulturu, tradiciju, obrazovanje, slobodno vrijeme, samoostvarenje, radne navike, religiju i ličnu sreću adolescenata. Ovim anketnim upitnikom ispitani su adolescenti u prosjeku od 14 do 18 godina. Anketni upitnik

sastoji se od pet inteziteta, na kojem su se adolescenti opredijele za jedan. Nakon anketnoog upitnika statistički su obrađeni podaci.

Od tehnika smo koristili i intervjuisanje, od instrumenta protokol intervju za roditelje, putem kojeg provjeravamo vjerodostojnost odgovora adolescenta. Intervju je pomogao da utvrdimo i moralne relacije koje su nove kod adolescenata, odnosno da utvrdimo do kakvih promjena je došlo u okviru tih relacija. Intervju se sastoji od deset do petnaest pitanja, vezanih za temu moralnih vrijednosti i adolescenata danas. Nakon intervju takode su obrađeni podaci, detaljno analizirani i upoređeni sa dobijenim odgovorima od adolescenata.

2.5. Populacija i uzorak

Populaciju ovog istraživanja čine adolescenti, odnosno učenici od 14 do 18 godina i roditelji adolescenata. Istraživanje je obavljeno u tri srednje škole u Nikšiću. Škole koje su obuhvaćene su Gimnazija „Stojan Cerović“, JU Srednja ekonomsko-ugostiteljska škola i JU Prva srednja stručna škola (Mašinska škola). Uzorkom je obuhvaćeno u prosjeku od 70 do 100 adolescenata i u prosjeku 10 do 15 roditelja. Prije početka istraživanja smo obezbijedili saglasnost nadležnih institucija Ministarstva prosvjete, nauke i inovacija, Zavoda za školstvo, kao i saglasnost roditelja za maloljetne učenike.

2.6. Prikaz rezultata dosadašnjih istraživanja na temu moralnih vrijednosti kod adolescenata

U ovom poglavlju nastojaćemo da prikazemo istraživanja koja su se bavila srodnom tematikom. Prvo istraživanje je na temu “Adolescenti u Srbiji u traganju za novim vrijednostima” (2012). Predmet istraživanja u okviru prvog rada jeste ispitivanje zastupljenosti određenih vrijednosti kod mladih u Srbiji. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 1000 adolescenata uzrasta od 16 godina, sa teritorije Vojvodine. Rezultati su pokazali da najveću vrijednonosnu orijentaciju mladi pokazuju prema samoaktualizaciji, zatim hedonizam a onda i uspostavljanje socijalnih odnosa. Samoaktualizaciju shvataju kroz razvoj vlastitih potencijala, kroz hedonizam sagledamo težnju mladih za pokazivanjem sklonosti ka “kulturi narcizma”. Razlike među polovima čini razlika između individualističke orijentacije i orijentacije prema drugim ljudima. Tačnije, ispitanice više cijene altruizam i samoaktuelizaciju, dok kod muškog pola zastupljena je tradicija,

populacija i prestiž kao važne moralne vrijednosti (Petrović i Zotović, 2012). Istraživanje na temu vrijednosti i vrijednosne orijentacije adolescenata: hijerarhija i povezanost u stavovima i ponašanjima, sprovedeno 1998. u Hrvatskoj rađeno je među srednjoškolcima. Rezultati pokazuju da se najviše vrednuje zdravlje, pa prijateljstvo, dok najmanju važnost pridavali su moći i uticaju na druge ljude (Franc, Šakić i Ivičić, 2002).

Joksimović i Maksić (2006) sprovode 2003. godine istraživanje na temu vrijednosnih orijentacija adolescenata i usmjerenosti prema sopstvenoj dobrobiti i dobrobiti drugih. Rezultati istraživanja, rađeni nad 628 učenika prvog razreda srednje škole, pokazuju da je utilitarizam, odnosno težnja ka poslu koji je dobro plaćen najviše vrednovan.

Istraživanjem na uzorku od 509 adolescenata, obuhvaćena je tema vrijednosti u kontekstu buduće profesije, osobina ličnosti i porodičnog života. U okviru sva tri konteksta na srednjem nivou značajnosti adolescenti ističu: pomaganje, pravednost, zaradu, saznanje i uticajnost. Najmanje važnost pridavaju religioznosti i popularnosti (Havelka, 1998).

Istraživanje, rađeno na uzorku od 463 adolescenata na uzrastu 17 i 18 godina u Novom Sadu, obuhvata vrijednosne orijentacije i preferenciju životnih stilova. Rezultati pokazuju da se najviše vrednovala privatna svojina, a na najmanjem nivou vrijednosti našao se aktivizam i borba za pravdu (Mladenović i Knebel, 2000).

Istraživanjem koje su sproveli Dunjić - Mandić i Karanac (2017) među učenicima gimnazije, došli su do nalaza da su deset najviše cijenjenih vrijednosti: zaposlenost, materijalni standard, nauka i kultura, stabilna država, sigurnost i bezbjednost, zatim humani odnosi, socijalna jednakost, ekološki ciljevi, demokratija i odbrana zemlje.

Istraživanje sprovedeno u Crnoj Gori, 2016. godine, na uzrastu od 16 do 27 godina, sprovedeno je nad 500 ispitanika, na temu „Mladi - društveni inventar ili društveni kapital“. Istraživanjem je obuhvaćena tema provođenja slobodnog vremena, pa rezultati pokazuju da mladi najviše slobodnog vremena provode gledajući televiziju i slušajući muziku. Vrijednosti dominantne u ovoj populaciji, u sprovedenom istraživanju su: prijateljstvo, obrazovanje, vjernost, odgovornost, porodica, karijera, sport, nezavisnost, zdravlje pa izgled. Manji dio ispitanika opredijelilo se za ispravnost, toleranciju, dostojanstvo, altruizam i borbenost kao najvažnije vrijednosti. U prosjeku najviše se cijeni porodica, a najmanje materijalno bogatstvo (Knežević i Đukanović, 2016).

Kroskulturalna istraživanja obuhvataju ispitanike iz Australije (609), Kanade (974), Novog Zelanda (605), Engleske (600) i Amerike (1294). Ukupan broj ispitanika je 4081, a istraživanje je rađeno 2010. godine. Istraživanjem je obuhvaćena zastupljenost volonterizma kod mladih, pa rezultati po zemljama pokazuju da je volonterizam najviše zastupljen u Kanadi, zatim u Americi, Novom Zelandu, Engleskoj i najmanje u Australiji. Najviše se ističe volonterizam u aktivnostima koji se realizuju sa vršnjacima, kao treneri, savjetnici ili mentori, sa najvećim brojem volontera iz Kanade, a najmanje iz Engleske. Potom, ističe se volonterizam u sportskim aktivnostima. Amerika se ističe u volonterizmu u okviru univerzitetskih organizacija kao i zdravstvenim službama, ali i religioznim organizacijama. Kao odgovor na pitanje koji je razlog volontiranja, najveći broj je tu iz altruističkih preferencija, potom iz razloga sticanja novih prijatelja i poznanstava. Zatim neki su naveli korist, odnosno mogućnost zaposlenja i sticanja iskustva kroz volontiranje (Cnan, et, al 2010). Istraživanje koje se tiče načina provođenja slobodnog vremena i aktivnosti srednjoškolaca, rađeno 2014. godine u Crnoj Gori, pokazuje da se najveći broj aktivnosti pasivne. Najčešći oblik provođenja slobodnog vremena je pasivno slušanje muzike ili gledanje televizije, čak 88,2%. U procentima, 33,3% srednjoškolaca provodi svoje slobodno vrijeme u večernjim izlascima. Samo 6,9% svoje vrijeme provode u pozorištu, kinu, na koncertima ili nekim drugim kulturnim dešavanjima (Rašković, 2014).

Studija o mladima u Crnoj Gori iz 2018/2019 godine obuhvataju između ostalog teme vezane za način života, slobodno vrijeme mladih, odnos mladih prema radu, prema obrazovanju, porodici i društvu. U okviru teme vezane za način života i slobodno vrijeme, rezultati pokazuju da mladi u Crnoj Gori u najvećoj mjeri pasivno provode slobodno vrijeme. Gotovo 70% ispitanika većinu vremena provodi slušajući muziku, potom najčešća aktivnost (58,4%) je provedeno vrijeme sa porodicom. Nakon toga slijedi vrijeme provedeno sa prijateljima (47,4%). Veliki procenat je onih koji svoje vrijeme provode ne radeći ništa, čak 38,3%, dok 31,1% slobodno vrijeme provodi na žurkama. Kretivne aktivnosti, kao što su pisanje, čitanje, crtanje, sviranje instrumenata zastupljeno je kod 38,9% ispitanika (Đukanović, 2018/2019). Način života, odnosno konkretno konzumiranje duvana, donosi sljedeće rezultate: u Crnoj Gori ima oko 37,7% stalnih i povremenih pušača, što znači da svaka peta mlada osoba puši. Što se tiče upotrebe alkohola, mali procenat konzumira alkohol svaki dan (0,9%), nekoliko puta nedeljno pije 11,3%. Istraživanje pokazuje da svaka peta mlada osoba često pije. Stavovi o alkoholu u procentima iznose: 22,1% smatra konzumiranje alkohola neprihvatljivim, donekle prihvatljivim 49,3%, dok 28,6% iznosi stav da je konzumiranje

alkohola prihvatljivo. U uzorku su ispitani stavovi o seksualnoj aktivnosti, u okviru toga seksualno su aktivni 47,4% ispitanika, dok 24,8% još uvijek nijesu imali seksualno iskustvo. U prosjeku prvi seksualni odnos mladi imaju sa 17 godina. U istraživanju je obuhvaćena tema rangiranja vrijednosti kod mladih u Crnoj Gori, pa kao najvažnije istakli su vjernost prijateljima, a kao najmanje bitnu aktivnost u politici. Učestalost praktikovanja vjere je takođe obuhvaćena istraživanjem, te u procentima najveći broj prisustvuje vjerskim dešavanjima tokom praznika (39,1%), dok 14,2% praktično nikad ne posjećuje vjerske objekte. Po faktorima koji su mladi izdvojili kao ključne u zapošljavanju, na prvom mjestu su odnosi sa ljudima na vlasti (64,5%); poznanici i lične veze (62,8%), zatim članstvo u strankama (57,2%). Po mišljenju mladih sreća je važnija od obrazovanja, 49,7% u odnosu na 48,7%. Kada je u pitanju stav prema domovini i emigriranja iz zemlje, 36,8% odlučno je da ne želi da emigrira, a snažnu želju da napusti zemlju ima 25,7%. Ključni motiv odlaska je unapređenje životnog standarda. Za najveći procenat mladih dobar život jeste imati bračnog partnera, djecu, puno prijatelja i živjeti u dobroj zemlji. Za 64,8% faktor sreće koji je glavni je bračni partner; imati djecu 74,9%; dok 54,7% istinsku sreću pronalazi u pravom prijatelju. Uslov srećnog života za 67,4% mladih je da žive u dobroj zemlji (Đukanović, 2018/2019).

Istraživanje, koje obuhvata temu zastupljenosti pojedinih oblika kulturne participacije mladih, objedinjuje kvantitativne i kvalitativne istraživačke pristupe. Kvantitativni dio temelji se na anketnom istraživanju 2148 učenika drugih i trećih razreda iz 28 hrvatskih srednjih škola. Dok, kvalitativni dio se temelji na 60 polustrukturiranih intervju sa učenicima. Istraživanje je pokazalo da se kulturne aktivnosti u očima mladih klasifikuju u domenu visoke kulture, popularne online kulture i popularne muzičke kulture. Ograničena zanimanja za visoku i tradicionalnu kulturu, nadomještena su popularnom kulturom. Najmanji broj je onih koji su se izražavali kroz pjesme, odnosno koji su pisali priče ili romane. Najviše je onih koji kroz kulturnu participaciju najčešće slušaju muziku (Unesco 2012). U istraživanjima koje je sproveda Adamović, 2017. godine, o kojem je takođe riječ u izvornom znanstvenom radu, pojavljuje se takođe faktor visoke kulture, kao i faktor muzike, slično kao u istraživanjima iz 2012. godine. Odnosno u tom istraživanju rezultati pokazuju da je najviše onih koji kroz kulturnu participaciju najčešće slušaju muziku.

Na osnovu prethodnih istraživanja, postavili smo hipoteze koje ćemo tokom istraživanja ili prihvatiti ili odbaciti.

3. PRIKAZ REZULTATA ISTRAŽIVANJA

U ovom poglavlju daćemo jasan prikaz rezultata do kojih smo došli putem anketnih upitnika i putem intervjuisanja roditelja. Razmotrićemo da li se odgovori jednih i drugih poklapaju i da li možemo prihvatati ili odbaciti zadate hipoteze.

Na samom početku analize, biće predstavljena distribucija uzorka u odnosu na socio-demografske varijable koje su prisutne u uzorku. U tabeli 1, biće predstavljena polna struktura u uzorku.

Tabela 1 Distribucija uzorka u odnosu na pol ispitanika

Pol	Frekvencije	Procenti (%)
Muški	23	28.75
Ženski	57	71.25

Ono što se da primijetiti pregledom tabele 1, jeste da uzorkom dominira ženski pol, obzirom da među ispitanim adolescentima, djevojaka ima 57, što je 71.25%, a mladića 23, što je 28.75%. U nastavku teksta, na identičan način, biće prikazana distribucija uzorka u odnosu na starost ispitanika.

Tabela 2 Distribucija uzorka u odnosu na starost ispitanika

Starost	Frekvencije	Procenti (%)
15 godina	8	10
16 godina	21	26.25
17 godina	30	37.50
18 godina	21	26.25

Za razliku od polnih razlika, uzorak je više heterogen kada su u pitanju starosne razlike. Najmanje je onih najmlađih adolescenata - petnaestogodišnjaka, kojih ima 8, što je 10% uzorka. Jedan je broj onih ispitanika koji imaju 16 i 18 godina (po 21 unutar svake kategorije), pa oni zauzimaju po 26.25% ispitane populacije. Na kraju, najviše je onih koji imaju 17 godina i njih je 30, ili 37.50% uzorka.

Najviše i namanje preferirane životne vrijednosti kod adolescenata XXI vijeka

Adolescenti pretežno jasno pokazuju koje su to vrijednosti koje oni preferiraju i na koje obraćaju pažnju, a koje su to koje su im manje značajne. U daljem tekstu prikazaćemo koje su životne vrijednosti najznačajnije a koje najmanje važne adolescentima XXI vijeka, na osnovu odgovora adolescenata. Zatim ćemo ukratko obraditi odgovore roditelja i ujedno provjeriti vjerodostojnost odgovora adolescenata.

Tabela 3 Distribucija uzorka u odnosu na najviše preferirane životne vrijednosti adolescenata

Vrijednosti	Frekvencije	Procenti (%)
1.Kvalitetno obrazovanje, poznavanje kulture i tradicije	5	6.25
2.Dobar posao i stalno unaprijeđivanje radnih navika	4	5
3.Stabilan i empatičan odnos sa porodicom i okruženjem	44	55
4.Religija i vjerski događaji	8	10
5.Izlasci, provod, isprobavanje novih stvari	4	5
6.Samoostvarenje i rad na sebi	15	18.75

Tabela 3 jasno i nedvosmisleno pokazuje koje su to vrijednosti koje zauzimaju sam vrh hijerarhije životnih vrijednosti. Uzorak je po ovom pitanju prilično homogen, s obzirom na to da čak 55% ispitane populacije percipira stabilan i empatičan posao sa porodicom i okruženjem kao najveću vrijednost. Kvalitetno obrazovanje, poznavanje kulture i tradicije su u 6.25% slučajeva odabrani kao najveća vrijednost, samoostvarenje i rad na sebi u 18.75% slučajeva, a religija i vjerski obredi u 10% slučajeva. Na listi najvažnijih vrijednosti, najrjeđe su označeni dobar posao i stalno unaprijeđivanje radnih navika (5%), baš kao i izlasci, provod i isprobavanje novih stvari (5%).

U nastavku teksta, u tabeli 4, na identičan način biće prikazana lista najmanje važnih vrijednosti.

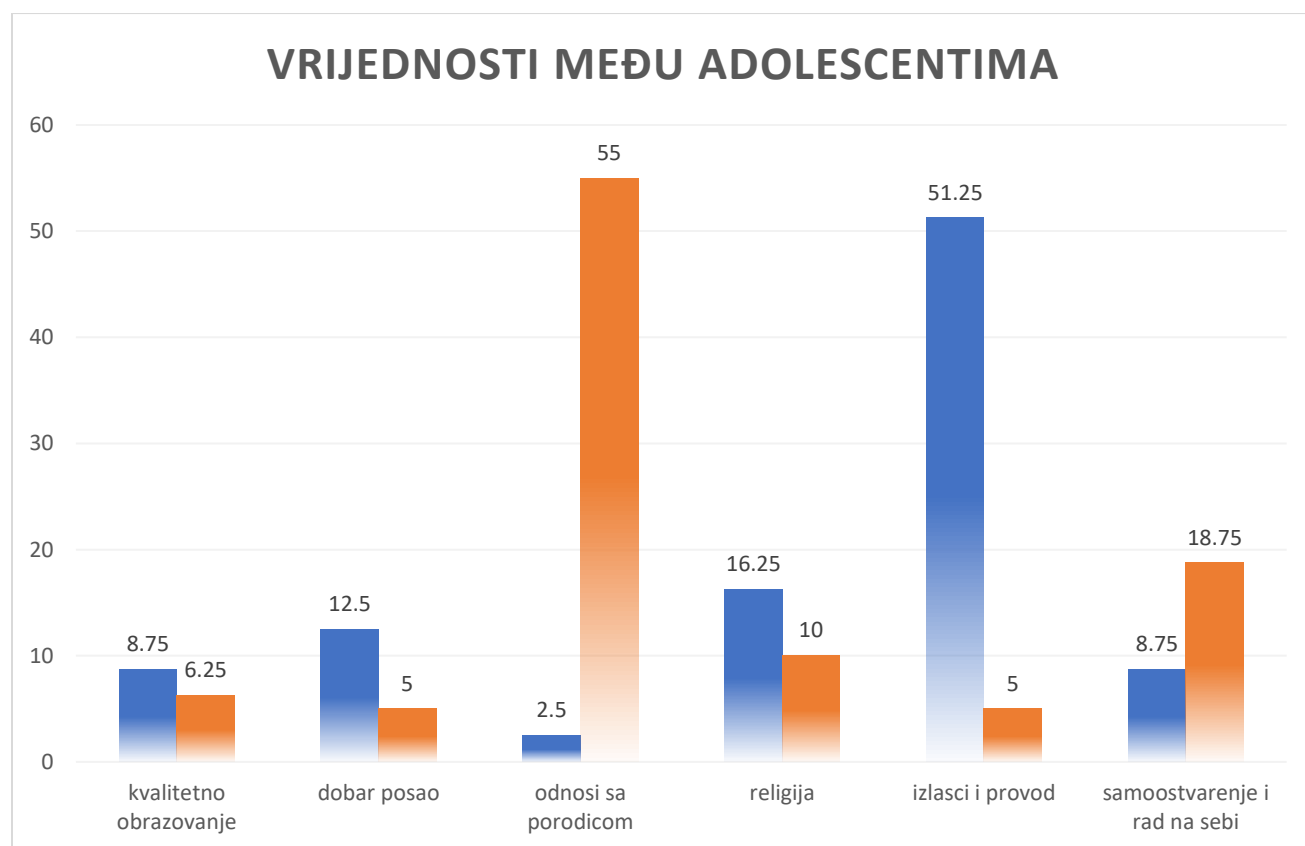
Tabela 4 Distribucija uzorka u odnosu na najmanje preferirane životne vrijednosti adolescenata

Vrijednosti	Frekvencije	Procenti (%)
1.Kvalitetno obrazovanje, poznavanje kulture i tradicije	7	8.75
2.Dobar posao i stalno unaprijeđivanje radnih navika	10	12.50

3.Stabilan i empatičan odnos sa porodicom i okruženjem	2	2.5
4.Religija i vjerski događaji	13	16.25
5.Izlasci, provod, isprobavanje novih stvari	41	51.25
6.Samoostvarenje i rad na sebi	7	8.75

Baš kao što je to bio slučaj sa listom najvažnijih vrijednosti, i u ovom slučaju je uzorak prilično homogen. Nadpolovična većina, ili 51.25% mladih ljudi je iskazalo stav da su izlasci, provod i isprobavanje novih stvari najmanje važna vrijednost u percepciji mladih ljudi. Religija i vjerski događaji slijede sa 16.25%, dobar posao i stalno unaprjeđivanje radnih navika sa 12.50%, zatim kvalitetno obrazovanje, poznavanje kulture i tradicije, samoostvarenje i rad na sebi sa 8.75%, dok se odnosi sa porodicom i okruženjem i ovdje ispostavljaju kao najvažnija vrijednost jer ih svega 2.5% ispitanika bira kao najmanje važnu vrijednost.

Podaci sa tabela 3 i 4 će biti objedinjeni na grafikonu 1, gdje će se na jednom mjestu prikazati paralelna analiza najvažnijih i najmanje važnih vrijednosti kod adolescenata.

Grafikon 1 Najvažnije i najmanje važne vrijednosti među adolescentima

Kao što je već navedeno analizom tabela 3 i 4, moguće je identifikovati nedvosmislen zaključak, a to je da je među adolescentima najveću vrijednost zauzimaju odnosi sa porodicom i najbližim okruženjem, dok su najmanje važna vrijednost – izlasci, provod i isprobavanje novih stvari. U nastavku teksta, u tabeli 5, biće prikazano to koje vrijednosti adolescent najviše cijene kod drugih ljudi.

Tabela 5 Vrijednosti koje adolescenti najviše cijene kod drugih ljudi

Vrijednosti (osobine)	Frekvencije	Procenti (%)
Iskrenost	41	51.25
Empatičnost	7	8.75
Poštenje	16	20
Spremnost da se pomogne	3	3.75
Marljivost	3	3.75
Inteligencija	4	4
Visok nivo obrazovanja	1	1.25
Popularnost	2	2.50
Finansijska moć	1	1.25
Nastrojenost ka porodici	1	1.25
Otvorenost za nove stvari	0	0
Nešto drugo	1	1.25

Kada je u pitanju tabela 5, primijetno je da je i ovdje uzorak prilično usaglašen. Njih 51.25% se opredijelilo za iskrenost kao najvažniju osobinu drugih ljudi, njih 20% za poštenje, a njih 8.75% za empatičnost, što u krajnjem zbiru iznosi 80% uzorka. Inteligencija je birana u 4% slučajeva, spremnost da se pomogne i marljivost u 3.75%, popularnost u 2.50%, a visok nivo obrazovanja, finansijska moć, nastrojenost ka porodici i nešto drugo, u 1.25% slučajeva. Otvorenost za nove stvari niko od ispitanika nije odabrao kao najdražu osobinu kod drugih ljudi.

Sve ovo nas navodi na zaključak da su među mladima i dalje snažno zastupljene tradicionalne vrijednosti poput porodice, čime se potvrđuje hipoteza broj 1.

Kada uzmemo u obzir odgovore roditelja, te pitanje koje se tiče onoga čemu adolescenti najviše pridaju vrijednosti, najčešći odgovori od strane roditelja su da je to samoostvarenje i porodica. Dakle, djeca većinom teže ka svojim snovima, odnosno ka svom cilju, pa koji god to životni put bio. Ono čemu najmanje pridaju vrijednosti u okviru moralnih relacija, prema odgovorima, to je religija i tradicija. Ovdje naglašavamo da je prva hipoteza potvrđena i kada su u pitanju roditeljski odgovori.

U nastavku teksta, biće po tematskim cjelinama analizirana 44 pitanja koja su postavljena ispitanicima sa ciljem da se ispitaju njihove vrijednosti i preferencije u odnosu na važne životne pojave ili okolnosti. Treba imati na umu da u svim narednim tabelama kolona sa brojem 1, označava ekstremno negativan stav (uopšte se ne slažem), kolona sa brojem 2 umjereno negativan stav (uglavnom se ne slažem), kolona broj 3 neutralan stav (niti se slažem, niti se ne slažem), kolona broj 4 umjereno pozitivan stav (uglavnom se slažem) i kolona broj 5 potpunu saglasnost (u potpunosti se slažem).

Pogled i stavovi prema obrazovanju, kulturi i tradiciji

Tabela 6 Distribucija odgovora na pitanjima koja se odnose na stavove prema obrazovanju

Tvrdnje o obrazovanju	1	2	3	4	5	AS
1.Obrazovanje smatram neophodnim i glavnim pokretačem dobrih promjena u društvu	4 (5%)	7 (8.75%)	18 (22.5%)	35 (43.75%)	16 (20%)	3.65
2.Spreman/a sam da stalno učim i razvijam se	4 (5%)	3 (3.75%)	16 (20%)	40 (50%)	17 (21.25%)	3.79
3.Smatram da obrazovanje danas ima manje značaja pri zaposlenju, te da se više vrednuje popularnost (političko opredeljenje, poznanstva i slično)	4 (5%)	6 (7.5%)	19 (23.75%)	35 (43.75%)	16 (20%)	3.66

Kada je u pitanju pitanje broj 1, koje tretira obrazovanje kao neophodan i glavni pokretač promjena u društvu, srednja vrijednost je 3.65, što je umjereno visok nivo ovog parametra. 20%

ispitanika je potpuno saglasno sa ovom konstatacijom, 43.75% umjereno saglasno, a 22.5% ima neutralan stav. Značajno je manje onih koji su negativni po ovom osnovu, 5% u potpunosti i 8.75% u djelimičnoj nesaglasnosti.

Kod spremnosti da se stalno uči i razvija, srednja vrijednost je još viša, iznosi 3.79 i govori o pozitivnom stavu prema ovoj ideji. 21.25% ispitanika se potpuno slaže, 50% uglavnom, dok je 20% neutralno. Negativan stav, u manjoj ili većoj mjeri, zbirno ima 8.75%. Kod trećeg pitanja koje unižava vrijednost obrazovanja pored političke pripadnosti ili nepotizma, srednja vrijednost je 3.66 što je znak da mladi ljudi danas u velikoj mjeri vjeruju da je značaj obrazovanja podređen datim fenomenima. Konkretno njih 20% potpuno vjeruje u datu tvrdnju, 43.75% djelimično u to vjeruje, 23.75% ima neutralan stav, a 12.5% u manjoj ili većoj mjeri ne vjeruje u datu tvrdnju.

U nastavku teksta, na identičan način, biće analizirane tvrdnje koje ispituju percepciju kulturnih vrijednosti među adolescentima.

Tabela 7 Distribucija odgovora na pitanjima koja se odnose na stavove prema kulturi

Tvrdnje o kulturi	1	2	3	4	5	AS
4. Poznajem dobro svoju kulturu i tradiciju.	2 (2.5%)	2 (2.5%)	17 (21.25%)	45 (56.25%)	14 (17.50%)	3.84
5. Učestvujem u kulturnim ili tradicionalnim dešavanjima (na primjer folklor).	4 (5%)	15 (18.75%)	25 (31.25%)	33 (41.25%)	3 (3.75%)	3.20
6. Često posjećujem muzeje, pozorišta ili biblioteke.	9 (11.25%)	31 (38.75%)	27 (33.75%)	10 (12.5%)	3 (3.75%)	2.59

U komparaciji sa prethodnom prikazanom analizom, da se zaključiti da kultura nije na toliko visokom nivou u odnosu na vrijednost obrazovanja među mladima. Poznavanje svoje kulture i tradicije je najzastupljenije u odnosu na sva ostala pitanja koja tretiraju taj kulturni kontekst. Srednja vrijednost na to pitanje iznosi 3.84, pri čemu svega 5% (zbirno kolone 1 i 2) se izjašnjavaju da ne poznaju svoju kulturu i tradiciju, dok 21.25% ima neutralan stav. Dalje, više od polovine ispitanika, ili 56.25% uzorka ima umjerenu saglasnost, a 17.50% potpunu u odnosu na postavljeno pitanje.

Kada se sa plana poznavanja pređe na konkretna djela, bilježe se niže vrijednosti odgovora na postavljenim pitanjima. Tako je za učestvovanje u kulturnim ili tradicionalnim dešavanjima, srednja vrijednost 3.2, što je znak osrednjeg praktikovanja date aktivnosti. 3.75% ispitanika praktikuje pomenutu aktivnost često, 41.25% povremeno, dok 31.25% to čini niti često niti rijetko. 18.75% bilježi rijetko takav tip aktivnosti, a 5% uopšte nema naviku da učestvuje u kulturnim ili tradicionalnim dešavanjima.

Što se tiče organizovanja posjeta bibliotekama, pozorištima ili muzejima, prisutan je nizak nivo aktivnosti, sa srednjom vrijednošću od 2.59, pri čemu 11.25% uzroka nikako ne prati tu aktivnost, 38.75% to čini rijetko, a 33.75% ima neutralno ponašanje prema toj aktivnosti. Svega 16% ispitanika, u većoj ili potpunoj mjeri, sklono je posjećivanju ovakvih sadržaja.

Pregledom tabele 6 može se zaključiti da je obrazovanje visoko pozicionirano u hijerarhiji vrijednosti među adolescentima, čime se odbacuje hipoteza 2.

Dalje ćemo razmotriti odgovore roditelja. Pitanja koja se tiču značaja obrazovanja i toga kako adolescenti gledaju na obrazovanje. Roditelji su dali odgovore pretežno slične, odnosno naglašavaju da djeca na obrazovanje gledaju kao na obavezu, pretežno samo se interesuju za stvari koje su dio obaveznog gradiva, te da uče više za ocjenu nego za znanje. Takođe, odgovori pokazuju da je tradicija u sve manjem značajnom polju, te da su adolescenti u nekom “svom svijetu“. Ovdje vidimo da se potvrđuje i druga hipoteza, na osnovu odgovora od strane roditelja.

Način provođenja slobodnog vremena i stavovi prema radu i zaposlenju

U nastavku teksta (tabela 13), biće prikazani stavovi mladih u odnosu na slobodno vrijeme.

Tabela 13 Distribucija odgovora na pitanjima koja se odnose na stavove o slobodnom vremenu

Aktivnosti slobodnog vremena	1	2	3	4	5	AS
31.Često izlazim u diskoteke i kafiće.	16 (20%)	20 (25%)	24 (30%)	12 (15%)	8 (10%)	2.70
32.Radje sam na treningu ili nekim sportskim aktivnostima.	4 (5%)	16 (20%)	22 (27.50%)	21 (26.50%)	17 (21.25%)	3.38

33. U slobodno vrijeme obično odmaram i ne radim ništa konkretno.	10 (12.50%)	10 (12.50%)	25 (31.25%)	24 (30%)	11 (13.75%)	3.20
34. U slobodno vrijeme čitam.	17 (21.25%)	15 (18.75%)	28 (35%)	15 (18.75%)	5 (6.25%)	2.70
35. U slobodno vrijeme najčešće gledam tv.	15 (18.75%)	20 (25%)	21 (26.50%)	21 (26.50%)	3 (3.75%)	2.71
36. U slobodno vrijeme sam sa porodicom ili prijateljima.	2 (2.50%)	4 (5%)	16 (20%)	43 (53.75%)	15 (18.75%)	3.81
37. U slobodno vrijeme volontiram.	18 (22.50%)	29 (36.25%)	20 (25%)	10 (12.50%)	3 (3.75%)	2.39

Prethodno prikazana tabela jasno pokazuje da mladi ljudi danas, na nivou prosjeka, u umjerenom intenzitetu posjećuju diskoteke i kafiće, obzirom da srednja vrijednost na pitanju broj 31 iznosi 2.70. Primjetno je da je 10% uzorka potpuno saglasno sa time da često posjećuju pomenute sadržaje, dok je 30% neodlučno. Sa druge strane, 25% se uglavnom ne slaže sa tom konstatacijom, a petina uzorka se potpuno ne slaže sa tim. Kada je u pitanju odlazak na trening, srednja vrijednost odgovora je nešto veća i iznosi 3.38, te implicira umjereno visoku tendenciju mladih ljudi da treniraju. Naime, 21.25% se stalno bavi sportskim aktivnostima, 26.50% umjereno često, dok 27.50% zauzima neutralan stav. 5% ispitanika to nikako ne praktikuje, a 20% uglavnom ne praktikuje.

Kada je u pitanju pasivno provođenje slobodnog vremena u dokolici, može se zaključiti još jednom osrednji nivo zavisne varijable, sa srednjom vrijednošću od 3.20. Po 12.50% ispitanice populacije je zaokružilo odgovore potpunog i umjerenog neslaganja, dok 31.25% zauzima stav neodlučnosti. Sa druge strane, 30% ispitanika izvještava da uglavnom praktikuje pasivno provođenje slobodnog vremena, a 13.75% se sa tim slaže potpuno. Što se tiče čitalačkih navika među adolescentima, srednja vrijednost iznosi 2.70, što je znak nepretjeranog angažmana po tom pitanju. Najbrojnija je grupa neodređenih pojedinaca i njih je 35%, dok po 18.75% ima pojedinaca koji se djelimično slažu ili ne slažu sa datom konstatacijom. Onih koji opsesivno čitaju ima tek 6.25%, a onih koji to uopšte ne rade, značajno više, 21.25%.

Srednja vrijednost iznosi 2.71, što je osrednji nivo zavisne varijable. Svega 3.75% gleda televiziju stalno, 26.50% to čini često, a jednako je zastupljena i kategorija sa neutralnim stavom. Četvrtina uzorka televiziju gleda rijetko, a 18.75% to ne praktikuje uopšte.

Jedna od aktivnosti slobodnog vremena koja ima najveću srednju vrijednost je provođenje vremena sa porodicom i prijateljima. Srednja vrijednost iznosi 3.81, te implicira visok nivo zavisne varijable. Kategorije koje uopšte i rijetko upražnjavaju na ovaj način slobodno vrijeme su nisko zasićene, sa 2.50% i 5%. onih sa neutralnim stavom je 20%, dok dominira kategorija sa ispitanicima koji to često rade. Ona ima 53.75% udjela u ukupnoj populaciji, dok 18.75%, sa porodicom i prijateljima provodi svo vrijeme.

Na kraju, kada je u pitanju volontiranje kao oblik provođenja slobodnog vremena, bilježe se uglavnom niski skorovi, sa srednjom vrijednošću od 2.39. Svega 3.75% volontira stalno, dok 12.50% to čini često, a 25% ima neodređen stav. Sa druge strane kontinuuma, 22.50% to uopšte ne radi, a 36.25% rijetko.

U nastavku teksta, u tabeli 8, biće prikazana distribucija odgovora u odnosu na stavove prema zapošljavanju.

Tabela 8 Distribucija odgovora na pitanjima koja se odnose na stavove prema zapošljavanju

Stavovi o zapošljavanju	1	2	3	4	5	AS
7.Smatram da je odabir profesije od velikog značaja za moju budućnost.	3 (3.75%)	1 (1.25%)	9 (11.25%)	33 (31.25%)	34 (42.50%)	4.17
8.Radije biram posao koji je dobro plaćen od posla koji volim, ali je manje plaćen.	11 (13.75%)	28 (35%)	18 (22.50%)	14 (17.50%)	9 (11.25%)	2.77
9.Posjedujem većinu od poželjnih radnih navika. (Odgovornost, upornost, timski rad)	3 (3.75%)	7 (8.75%)	10 (12.50%)	42 (52.50%)	18 (22.50%)	3.81

10. Već imam iskustva u nekom poslu.	9 (11.25%)	18 (22.50%)	10 (12.50%)	25 (31.25%)	18 (22.50%)	3.31
--------------------------------------	---------------	----------------	----------------	----------------	----------------	------

Kada su pitanju stavovi o zaposlenju, vidno je da se bilježe vrlo visoke srednje vrijednosti, pa se hipoteza broj 3 mora odbaciti. Do sada najveći nivo srednje vrijednosti je prisutan na pitanju broj 7 i iznosi 4.17. Svega 5% (zbirno kolone 1 i 2) ne smatraju da je odabir profesije značajan za budućnost, uz 11.25% koji imaju neutralan stav. 31.25% se umjereno usaglašava sa time, a 42.50% u potpunosti. Primjetno je to da bi mladi ljudi radije birali posao koji vole, nego posao koji je plaćen, dok 11.25% se potpuno usaglašava sa time da je bolje birati profitabilan posao, dok se 17.50% umjereno usaglašava, a 22.50% ima neutralan stav. 35% se uglavnom ne slaže sa tom konstatacijom, a 13.75% se uopšte ne slaže.

Kada se provjeravalo prisustvo poželjnih radnih navika, srednja vrijednost odgovora je iznosila 3.81, što je takođe visok nivo na ovoj petostepenoj skali, 22.50% ispitanika se potpuno slaže sa time, a 52.50% uglavnom, dok 12.50% ima neutralan stav. Svega 12.50% (zbirno kolone 1 i 2) smatra da ne posjeduje takve osobine. Na kraju, kada su u pitanju dosadašnja radna iskustva, srednja vrijednost iznosi 3.31, pri čemu su frekvencije po kategorijama ujednačenije nego ranije, 11.25% uopšte nema radno iskustvo, 22.50% ga ima ali nisko frekventno, 12.50% ga ocjenjuje u osrednjem obimu, 31.25% u umjereno visokom, a 22.50% u vrlo visokom obimu. Kao što smo već naveli, na osnovu dobijenih rezultata putem upitnika hipoteza broj tri se odbacuje.

Roditelji na pitanje o slobodnom vremenu adolescenata obično odgovaraju da su djeca najviše na telefonima, društvenim mrežama ili igraju igrice. Nijedan roditelj nije naveo odlazak u bioskop, pozorište, koncert i slično, odgovori su bili da su djeca često na treninge ili svoje slobodno vrijeme provode odmarajući u krevetu. Na pitanje o različitom vaspitanju, odnosno o vremenu u kom su oni kao roditelji vaspitavani, u odnosu na danas, odgovori su pretežno isti. Roditelji dolaze do zaključka da se masovno razlikuje vaspitanje, s tim da su oni kao djeca imali više obaveza, odgovornosti i u školi, ali i u kući. Navode da se trude da vaspitavaju djecu na način kako su i oni sami vaspitavani, ali prosto savremeno doba, prisutnost tehnologije i još mnogo drugačijih stvari, čine otežanim tradicionalno vaspitanje. Oni navode da djeca nijesu zainteresovana za poslove, kućne obaveze i da slabo usvajaju i prihvataju i neke osnovne radne navike. Zaključujemo da je hipoteza tri prihvaćena.

Socijalni kontekst i najvažnije moralne vrijednosti u socijalnim odnosima

U nastavku teksta, u tabeli 9 biće prikazana distribucija odgovora na pitanja koja se odnose na socijalni kontekst u kom odrastaju adolescenti

Tabela 9 Distribucija odgovora na pitanjima koja se odnose na stavove o socijalnom kontekstu

Stavovi o socijalnom kontekstu	1	2	3	4	5	AS
11.Porodica je za mene uvijek na prvom mjestu.	5 (6.25%)	0 (0%)	10 (12.50%)	24 (30%)	41 (51.25%)	4.20
12.Smatram sebe komunikativnom osobom, koja je sposobna da stupi u socijalne odnose.	10 (12.50%)	7 (8.75%)	17 (21.25%)	29 (36.25%)	17 (21.25%)	3.45
13.Za mene je jedna od najbitnijih stvari u životu da imam pravog prijatelja, koji me razumije.	3 (3.75%)	8 (10%)	15 (18.75%)	33 (41.25%)	21 (26.25%)	3.76
14.Smatram sebe empatičnom osobom, koja ima razumijevanja za druge, koja je uvijek spremna da pomogne.	3 (3.75%)	1 (1.25%)	11 (13.75%)	37 (46.25%)	28 (35%)	4.07
15.Zadovoljan/a sam trenutno sa svojim društvenim životom.	4 (5%)	5 (6.25%)	17 (21.25%)	36 (45%)	18 (22.50%)	3.74

Tabela 9 jasno pokazuje da je socijalni kontekst izuzetno važan među adolescentima, kako u pogledu porodice, tako i u domenu drugih važnih i bliskih ljudi. Kada je u pitanju važnost porodice, srednja vrijednost je jedna od najvećih na cijeloj listi vrijednosti i iznosi 4.20, gdje preko 80% ispitanika (zbirno kolone 4 i 5), ističu da je porodica uvijek na prvom mjestu. Svega 6.25% ispitanika se ne slaže, dok 12.50% ima neutralan stav.

Dalje, 21.25% uzorka sebe smatra krajnje, a 36.25% većinski komunikativnom osobom, koja je spremna da stupa u socijalne odnose. 21.25% ljudi po tom pitanju ima neutralan stav, dok se patina uzorka, u manjoj ili većoj mjeri ne slaže sa ovom tvrdnjom. Srednja vrijednost odgovora na ovoj stavci iznosi 3.45.

Dalje, 35% uzorka sebe percipira vrlo, a 46.25% uglavnom empatičnom osobom koja je uvijek spremna da sasluša i pomogne drugim ljudima, dok 13.75% ima neutralan stav po tom pitanju. Svega 5% ispitanika ne percipira sebe empatičnom osobom, a srednja vrijednost u okviru ovog dijela iznosi 4.07. Kada je u pitanju trenutno zadovoljstvo društvenim životom, srednja vrijednost iznosi 3.74, gdje 22.50% uzorka se potpuno slaže sa datom konstatacijom, 45% djelimično, a 21.25% ima neutralan stav. Svega 11.25%, u manjoj ili većoj mjeri nije zadovoljno svojim socijalnim životom.

Visok nivo srednje vrijednosti (3.76) je prisutan i u dijelu koji govori o važnosti prijateljstva, čime se hipoteza broj 4 može potvrditi. 26.25% uzorka je potpuno saglasno sa konstatacijom da je imati pravog prijatelja jedna od najbitnijih stvari u životu, dok je 41.25% sa time uglavnom saglasno, a 18.75% ima neutralan stav. Svega 13.37% uzorka ima negativan stav po tom osnovu, u manjoj ili većoj mjeri.

Sa roditeljske tačke gledišta, pitanje o tome koje moralne vrijednosti smatraju i dalje prisutnim kod adolescenata, a kojih je sve manje pokazuje slične odgovore. Roditelji navode da je sve manje u okruženju hrabrosti da se neko podrži, odbrani ili slično, da je sve manje iskrenosti i poštovanja starijih. Pretežno za to najčešće krive društvene mreže, previše dostupnih neadekvatnih sadržaja i slično. Ovdje su se roditelji pretežno fokusirali na moralne vrijednosti koje nijesu prisutne, te naglašavaju da je generalno moral sada pod znakom pitanja. Pojedini su odgovorili da se donekle zadržala kod adolescenata iskrenost i lojalnost u odnosima, ali u maloj mjeri. Ono što su roditelji izdvojili kao poželjne osobine u okviru moralnih relacija kod svoje djece su raznovrsne. Ali uglavnom pominje se poštenje, poslušnost, empatičnost, iskrenost, odgovornost u sklapanju socijalnih odnosa. Ovdje takođe prihvatamo i četvrtu hipotezu.

Stavovi prema religiji

U nastavku teksta, u tabeli 10, biće analizirani stavovi adolescenata u odnosu na pitanja religioznosti.

Tabela 10 Distribucija odgovora na pitanjima koja se odnose na stavove o religiji

Stavovi o religiji	1	2	3	4	5	AS
16. Religija je za mene jako važna.	7	7	10	25	31	3.82

	(8.75%)	(8.75%)	(12.5%)	(31.25%)	(38.75%)	
17.Često posjećujem vjerska dešavanja.	8 (10%)	11 (13.75%)	16 (20%)	31 (38.75%)	14 (17.50%)	3.40

Kada je u pitanju stavka koja ispituje važnost religije, srednja vrijednost na petostepenoj skali iznosi 3.82, pri čemu je 38.75% uzorka izjavilo da je za njih religija jako važna, a 31.25% da je umjereno važna, dok 12.5% ima neutralan stav. Po 8.75% se izjasnilo da religija za njih uglavnom i uopšte nije važna.

Kada je u pitanju navika posjećivanja vjerskih dešavanja, srednja vrijednost odgovora na petostepenoj skali iznosi 3.40 i to je skor koji se može okarakterisati umjereno visokim. Deseti dio uzorka uopšte ne posjećuje vjerska dešavanja, dok 13.75% ispitane populacije ih uglavnom ne posjećuje, a 20% prema njima ima neutralan stav. Najbrojnija grupa, njih 38.75% su pojedinci koji uglavnom posjećuju vjerska dešavanja, a njih 17.50% to radi jako često i prema njima ima potpuno pozitivan stav.

U nastavku teksta, u tabeli 11, biće ispitane diskriminatorne tendencije prema adolescentima.

Tabela 11 Distribucija odgovora na pitanjima koja se odnose na diskriminatorne stavove

Tvrdnje o diskriminaciji	1	2	3	4	5	AS
18.Važno mi je ko je koje vjere u mom okruženju, te na osnovu toga biram svoje društvo.	27 (33.75%)	30 (37.50%)	14 (17.50%)	5 (6.25%)	4 (5%)	2.11
19. Prihvatam ljude kakvi jesu, bez obzira na razlike među nama.	3 (3.75%)	2 (2.50%)	14 (17.50%)	38 (47.50%)	23 (28.75%)	3.95
20. Više volim da sam u društvu sa ljudima koji su skoro po svemu isti kao ja.	5 (6.25%)	20 (25%)	33 (41.25%)	18 (22.50%)	20 (25%)	2.95

Ono što je opšti zaključak pregledom tabele 11, jeste da diskriminatorske tendencije među mladima nijesu zastupljene u nekoj značajnijoj mjeri. Kada je u pitanju stavka o odabiru prijatelja po vjerskoj osnovi, srednja vrijednost odgovora iznosi 2.11, što je prilično nizak nivo zaivisne varijable. Svega 11.25% (zbirno kolone 4 i 5) se usaglašavaju sa tom tvrdnjom, uz 17.50%

neutralnih stavova. 37.50% ispitanice populacije se djelimično ne slaže, a njih 33.75% iskazuje potpuno neslaganje.

Kada je u pitanju prihvatanje ljudi onakvih kakvi jesu, bez obzira na razlike među njima, srednja vrijednost na tom odgovoru iznosi 3.95, što je prilično visok nivo zavisne varijable, 28.75% uzorka je potpuno saglasno sa tom konstatacijom, 47.50% u velikoj mjeri, dok 17.50% ima neutralan stav po tom pitanju. Svega 3.75% ispitanika je potpuno nesaglasno, a 2.5% djelimično nesaglasno.

Konačno, kada je u pitanju tendencija da ispitanici više vole da su u društvu ljudi koji su skoro po svemu isti kao i oni, dominira ambivalentan stav (41.25% ispitanika je neodređeno). 6.25% se u potpunosti ne slaže, 25% se djelimično ne slaže, 22.50% se djelimično slaže, a 25% ima potpunu saglasnost. Srednja vrijednost odgovora je 2.95, pa to potvrđuje neustralnost u stavu u odnosu na dato pitanje.

Tabela 10 pokazuje da su adolescent u umjereno visokoj mjeri posvećeni religiji, pa se hipoteza 5 može odbaciti.

Roditelji na pitanja o religiji, odgovaraju pretežno isto, odnosno da djeca ne provode toliko vremena u vjerskim objektima ili na vjerskim dešavanjima, čime jasno potvrđujemo, odnosno prihvatamo petu hipotezu.

Stavovi o rizičnim ponašanjima i prisutnost rizičnih ponašanja u adolescenciji (često konzumiranje alkohola, cigareta, narkotika ili rani seksualni odnosi)

U nastavku teksta, u tabeli 12, biće analizirani odgovori ispitanika u odnosu na rizična ponašanja (stupanje u seksualne odnose, konzumacija cigareta i zloupotreba psihoaktivnih supstanci).

Tabela 12 Distribucija odgovora na pitanjima koja se odnose na stavove o rizičnom ponašanju

Obrazci rizičnog ponašanja	1	2	3	4	5	AS
21. Smatram sebe zreliim/om da stupim u seksualne odnose.	21 (26.25%)	21 (26.25%)	23 (28.75%)	11 (13.75%)	4 (5%)	2.45
22. Već sam stupio/la u seksualne odnose.	44	16	7	10	3	1.90

	(55%)	(20%)	(8.75%)	(12.50%)	(3.75%)	
23. Pušač sam.	54 (67.50%)	12 (15%)	7 (8.75%)	5 (6.25%)	2 (2.50%)	1.61
24. Probao/la sam cigarete.	48 (60%)	9 (11.25%)	5 (6.25%)	14 (17.50%)	4 (5%)	1.96
25. Probao/la sam neke od narkotika.	57 (71.25%)	11 (13.75%)	2 (2.50%)	5 (6.25%)	5 (6.25%)	1.62
26. Već sam imala/o svoje prvo pijanstvo.	42 (52.50%)	12 (12%)	8 (10%)	9 (11.25%)	9 (11.25%)	2.14
27. Pijem samo u društvu.	40 (50%)	14 (17.50%)	13 (16.25%)	9 (11.25%)	4 (5%)	2.03
28. Ne pijem uopšte.	12 (15%)	12 (15%)	13 (16.25%)	17 (21.25%)	26 (32.50%)	3.41
29. Često radim neke od navedenih stvari da bi me društvo prihvatilo.	46 (57.50%)	19 (23.75%)	11 (13.75%)	2 (2.50%)	2 (2.50%)	1.69
30. Navedene stvari smatram neprihvatljivim za svoj uzrast.	6 (7.50%)	11 (13.75%)	26 (32.50%)	24 (30%)	13 (16.25%)	3.37

Kada je u pitanju percepcija zrelosti da se uđe u seksualne odnose, srednja vrijednost iznosi 2.45, što je znak umjereno niske do osrednje ispoljene spremnosti da se uđe u seksualne odnose. Njih 5% je potpuno saglasno da je spremno da se upusti u seksualne odnose, njih 13.75% djelimično saglasno, a 28.75% nema određen stav. Sa druge strane, 26.25% uzorka se uglavnom ne slaže sa ovom konstatacijom, a njih 26.25% se uopšte ne slaže.

Što se tiče konkretnog stupanja u seksualne odnose, srednja vrijednost je 1.90, što je znak relativno niske zastupljenosti zavisne varijable. Njih 55% se izjasnilo da uopšte nije stupilo u seksualne odnose, dok je njih 20% ispoljilo stav - uglavnom se ne slažem, dok je 8.75% zauzelo uzdržan stav. 12.50% uzorka se uglavnom usaglasilo, a njih 3.75% u potpunosti.

Kada se ispitalo konzumiranje cigareta, srednja vrijednost na petostepenoj skali je iznosila 1.61, što je još manji nivo zavisne varijable u odnosu na seksualne odnose. Preko 80% ispitanika se ne slaže, u manjoj ili većoj mjeri sa konstatacijom da su pušači, dok 8.75% uzorka čine uzdržani. Nešto manje od 9% ispitanice su pušači.

Nešto više ispitanika je nekad u životu probalo cigarete, pa je srednja vrijednost na ovo pitanje 1.96, pri čemu 22.5% ispitanika iskazuje stav da je probalo cigarete, a njih 6.25% je odabralo neutralan odgovor. Njih 60% jasno iskazuje stav da nije probalo cigarete, a njih 11.25% je zaokružilo odgovor – uglavnom se ne slažem.

Još je određenija situacija kada su u pitanju narkotici, gdje srednja vrijednost odgovora iznosi 1.62. Čak 71.25% uzorka nikada nije probalo narkotike, njih 13.75% iskazuje umjerenu nesaglasnost, a njih 2.5% ostaje u uzdržanom stavu. Po 5 ispitanika, što je 6.25% uzorka je zaokružilo odgovore “uglavnom se slažem” i “potpuno se slažem” što implicira prisutvo takvog ponašanja.

Kada je u pitanju prvo pijanstvo, srednja vrijednost iznosi 2.14, što je znak umjerno niske zastupljenosti zavisne varijable. Po 11.25% uzorka se izjasnilo odgovorima djelimične i većinske saglasnosti, dok je 10% zauzelo neutralan stav. Mnogo je više onih koji su iskazali nesaglasnost sa opisanim ponašanjem. Broj takvih pojedinaca, zbirno u kolonama 1 i 2 je 64.50%.

Što se tiče navike adolescenata da se samo pije u društvu, srednja vrijednost na toj tvrdnji iznosi 2.03, što je umjereno nizak nivo zavisne varijable. 5% ispitanika to radi stalno, 11.25% često, 16.25% nema određen stav prema tom pitanju, dok 17.50% označava odgovor rijetko, a tačno pola uzorka, potpuno odsustvo datog ponašanja.

Kada je u pitanju stavka koja glasi “ne pijem uopšte”, srednja vrijednost iznosi 3.41, što je umjereno visok nivo zavisne varijable. 32.50% ispitanika daje potpunu, a 21.25% umjerenu saglasnost, dok 16.25% zauzima neutralan stav. Sa druge strane, po 15% ispitanika, se izjasnilo odgovorima umjerene i potpune nesaglasnosti.

Kada govorimo o konformističkom ponašanju kod mladih, i tendenciji da rade neke rizične stvari samo da bi ih društvo prihvatilo, bilježimo nizak nivo zavisne varijable, sa srednjom vrijednošću od 1.69. Svega 5% ispitanika se u manjoj ili većoj mjeri usaglašava sa datim stavom, a 13.75% zauzima neutralan stav. 23.75% je uglavnom nesaglasno sa konstatacijom, a 57.50% u potpunosti, što znači da mladi ljudi nijesu previše skloni da se ponašaju rizično samo zbog drugih ljudi iz okruženja.

Što se tiče percepcije mladih ljudi oko toga da su rizična ponašanja neprihvatljiva za njihov uzrast, srednja vrijednost iznosi 3.37, što je osrednji do umjereno visok nivo zavisne varijable. 16.25% ispitanika ovo vidi potpuno neprihvatljivim, 30% djelimično neprihvatljivim, a 32.50%

zauzima neutralan stav. 13.75% uglavnom nije saglasno, dok 7.50% potpuno opravdava rizično ponašanje u adolescenciji.

Opšti zaključak koji je moguće donijeti pregledom tabele 12, jeste da rizični obrazci ponašanja postoje, ali da prema njihovim iskazima nijesu prisutni u mjeri u kojoj je to očekivano prilikom formiranja hipoteza, pa se ista može odbaciti. U ovakvom zaključivanju treba biti obazriv, jer nije neočekivano da mladi ljudi u anketama ovog tipa iskažu tendenciju davanja socijalno poželjnih odgovora.

Na pitanje o uticaju društva na donošenje odluka i isprobavanju novih stvari, odgovori roditelja su podijeljeni. Neki od roditelja su naveli da su njihova djeca jako podvodljiva, te da su im mišljenja od strane vršnjaka od velikog, ako ne i presudnog značaja. Samim tim, zaključuju da su skloni i isprobavanju novih stvari radi dopadljivosti drugarima. Sa druge strane, polovina roditelja naglasila je samostalnost djece, te njihovu promišljenost u okviru sklapanja odnosa. Navode da su djeca dosta “svoja”, te ne utiče na njih toliko društvo. Na pitanje šta im je neprihvatljivo za njihov uzrast roditelji naglašavaju nepoštovanje starijih, konzumiranje alkohola i narkotika, kao i pretjerana sloboda koja vodi do manjka odgovornosti, a sve više amoralnosti. Roditelji naglašavaju da je prisutno sve više oblika rizičnog ponašanja i to u jako ranom periodu odrastanja. Samim tim i šestu hipotezu prihvatamo.

Samoostvarenje i lična sreća

U nastavku teksta, u tabeli 14, preostalo je analizirati odgovore na pitanjima koja se odnose na ciljeve, motive i vrijednosti adolescenata u odnosu na brak i porodicu.

Tabela 14 Distribucija odgovora na pitanjima koja se odnose na ciljeve, motive i vrijednosti

Ciljevi, motivi i vrijednosti	1	2	3	4	5	AS
Moj najveći san i sreća je da radim posao koji volim.	2 (2.50%)	7 (8.75%)	17 (21.25%)	33 (41.25%)	21 (26.25%)	3.80
Moj najveći san je da imam partnera.	9 (11.25%)	15 (18.75%)	25 (31.25%)	26 (32.50%)	5 (6.25%)	3.04
Novac i moć za mene imaju najvažniju ulogu u životu.	14 (17.50%)	23 (28.75%)	28 (35%)	11 (13.75%)	4 (5%)	2.60

Za mene brak igra jako važnu ulogu.	7 (8.75%)	10 (12.50%)	21 (26.25%)	28 (35%)	14 (17.50%)	3.40
Za mene je najveća sreća da se u budućnosti ostvarim kao roditelj.	6 (7.5%)	4 (5%)	16 (20%)	32 (40%)	22 (27.50%)	3.75
Najveći nivo zadovoljstva životom za mene je moja potpuna sloboda.	2 (2.50%)	2 (2.50%)	12 (15%)	43 (53.75%)	21 (26.25%)	3.99
Moj najveći san je da pomažem drugim ljudima i učinim nekoga srećnim.	1 (1.25%)	3 (3.75%)	18 (22.50%)	33 (41.25%)	25 (31.25%)	3.98

Kada je u pitanju motiv obavljanja posla koji ispitanici vole, srednja vrijednost iznosi 3.80, što je znak da je riječ o snažno izraženom motive među mladima. 26.25% uzorka je saglasno sa ovom tvrdnjom, a 41.25% je uglavnom saglasno, dok 21.25% zauzima neutralan stav. Mnogo je manje onih kojima posao koji vole nije bitan. 2.50% ispitanika ističe da im to uopšte nije bitno, a 8.75% da im to uglavnom nije bitno.

Što se tiče partnerskih odnosa kao krucijalnog životnog motiva, srednja vrijednost iznosi 3.04, što je znak osrednje zastupljenog motiva. Svega 6.25% se izjašnjava da im je to najveći motiv, 32.50% da im je to čest motiv, a 31.25% zauzima neutralan stav. Sa druge strane, 18.75% se uglavnom ne slaže sa datom konstatacijom, a u 11.25% slučajeva, imati partnera nije uopšte bitna stavka u motivaciji.

Kada je riječ o vrijednosti novca i moći, mladi ljudi nijesu pokazali veliki afinitet prema tim vrijednostima, obzirom da je srednja vrijednost stavke 2.60, što je umjereno nizak nivo. Svega 5% ispitanika ističe da za njih novac i moć imaju najznačajniju ulogu u životu, dok 13.75% ističe da za njih novac i moć imaju umjereno visoku vrijednost. 35% uzorka je neutralno, dok 28.75% iskazuje stav o niskoj važnosti novca i moći, a 17.50% iskazuje apsolutnu demotivisanost datim vrijednostima.

Brak se percipira kao umjerno visoko važna vrijednost u životu sa srednjom vrijednošću od 3.40. 8.75% ga uopšte ne percipira važnim, 12.50% malo važnim, 26.25% ima neutralan stav. Sa druge strane, 35% iskazuje stav da je brak vrlo važan, a 17.50% da je brak izuzetno važan. Dalje, kao što je već rečeno, ostvarivanje u ulozi roditelja je jedan od najvećih motiva sa srednjom

vrijednošću od 3.75, gdje zbirno (kolona 1 i 2), 12.5% uzorka ima negativan stav prema roditeljstvu. 20% ima neutralan stav, 40% dominantno pozitivan, a 27.50% krajnje pozitivan stav prema ulozi roditelja.

Kada je u pitanju važnost slobode u životu adolescenata, riječ je o jednoj od najzastupljenijih vrijednosti (motiva) sa srednjom vrijednošću od 3.99, gdje svega 5% uzorka, u manjoj ili većoj mjeri ne percipira slobodu važnom, dok 15% zauzima neutralan stav. 53.75% vrlo intenzivno cijeni slobodu, a 26.25% u potpunosti.

Na kraju kada je riječ o pomaganju drugima sa ciljem da ih učinimo srećnim, bilježimo vrlo visok nivo zavisne varijable sa srednjom vrijednošću 3.98. Ponovo je svega 5% iskazalo negativan stav prema ovom motive, 22.50% neutralan stav, a 41.25% dominantno pozitivan stav. 31.25% uzorka je iskazalo krajnje pozitivan stav prema konceptu pomaganja drugim ljudima i činjenju ih srećnim.

Opšti zaključak koji je moguće donijeti pregledom tabele 14, jeste da su mladi ljudi u značajnoj mjeri usmjereni na pomaganje drugima, na porodične vrijednosti i da je njihova snažna želja da se u životu ostvare kroz ulogu roditelja. Na osnovu ovoga, hipoteza 7 se može prihvatiti.

Za snove svoje djece, roditelji su navodili njihovu buduću profesiju ili njihove želje za buduću profesiju. Dakle, djeca najviše teže ostvarenju u tom nekom poslovnom i profesionalnm smislu. Ovdje odbacujemo sedmu hipotezu, ukoliko sagledamo rezultate intervjuisanja.

3.1. Analiza i diskusija dobijenih rezultata

Kada sagledamo dobijene rezultate, dolazimo do zaključka da se odgovori roditelja i adolescenata ne poklapaju.

Intervjuisanjem roditelja htjeli smo provjeriti vjerodostojnost i istinitost odgovora adolescenata. Međutim, nepoklapanje odgovora odmah implicira na moguću neistinitost odgovora ili adolescenata ili roditelja, što dalje upućuje na odsustvo istine kao sastavnog dijela moralnog funkcionisanja. Dakle, samo smo dvije hipoteze prihvatili u oba slučaja i kod adolescenata i kod roditelja. Odgovori koji su bili isti i kod adolescenata i kod roditelja tiču se prve i četvrte hipoteze. Obje strane su saglasne da se na najvećoj ljestvici vrednovanja kod adolescenata nalazi porodica kao cjelina, a da se najmanje važnosti pridaje tradiciji i kulturi. Takođe, odgovori obje strane se

poklapaju u okviru vrednovanja prijateljstva i vjernosti kao najvažnijih vrijednosti u socijalnim odnosima. Najviše različitosti u odgovorima jesu kod pitanja o rizičnim ponašanjima i religiji. Dakle, svi roditelji su na pitanja o religiji naglasili da djeca nijesu posvećena religijskim, odnosno vjerskim događajima, dok su u velikom broju adolescentii odgovorili suprotno. Odnosno, naglasili su da su upoznati sa religijskim običajima i da često prisustvuju religijskim događajima. Takođe, kada govorimo o rizičnim ponašanjima, tu dolazi do neslaganja. Adolescenti su pretežno odgovarali isto, tačnije naglašavali da nijesu skloni rizičnim ponašanjima, dok su roditelji u velikom broju odgovorili suprotno. Naglasili su da je sve više prisutno neko od rizičnih ponašanja. Najveće razlike u odgovorima, primjetili smo u okviru te dvije stavke.

Ne možemo da se ne zapitamo da li su ispitanici zaista iskreno odgovorili na pitanja. Pritom, moramo uzeti u obzir osjetljivost teme i pitanja u anketnom upitniku, te njihovu starosnu dob. Ovdje se javljaju sumnje da li je iskreno odgovoreno na pitanja, i ako nije, da li su onda zaista prisutne moralne vrijednosti kod adolescenata ili kod roditelja. Pošto je jasno da je u osnovi morala istina, te se odavde javljaju i mnoga druga pitanja za istraživanje.

Mi smo ovim istraživanjem došli do zaključka da je djelimično došlo do izmjena u moralnim vrijednostima nekada i sada. Dakle, da su moralne vrijednosti koje njeguju adolescenti XXI vijeka i one koje su nekad bile važne ostale pretežno iste.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Tema kojom smo se bavili nosi naziv: “Moralne vrijednosti koje su važne adolescentima XXI vijeka”. Odabirom ove teme htjeli smo utvrditi na koji način adolescenti danas gledaju na moral i moralne vrijednosti, odnosno koje su to moralne vrijednosti koje oni zastupaju.

Da bismo došli do odgovora ispitali smo učenike putem online anketa, zatim i roditelje učenika, kako bismo provjerili vjerodostojnost odgovora. Prije svega toga, kroz teorijski dio smo obradili teme značajne za ovaj rad, odnosno poglavlja o adolescenciji, moralu, vrijednostima, etici, moralnim relacijama i slično.

Nakon teorijskog dijela, prelazimo na metodološki dio rada. U metodološkom dijelu smo prvenstveno definisali problem i predmet, a zatim sve dalje okvire koje sadrži metodološki dio rada.

Treći dio se tiče interpretacije i diskusije dobijenih rezultata i kod njega je fokus na navedenim hipotezama.

Hipoteze je moguće potvrditi ili odbaciti u odnosu na rezultate ankenih upitnika. Adolescenti su, putem online anketa, na teritoriji opštine Nikšić, dali informacije, na osnovu kojih smo uobličili master rad. Takođe ono što smo uzeli u obzir jesu i odgovori roditelja putem intervjuisanja, ali fokus je bio na rezultatima od strane učenika, jer je broj ispitanika znatno veći u odnosu na roditelje.

Hipoteza koja glasi da su osjećaj za porodicu i porodica kao cjelina na najvećoj ljestvici vrednovanja kod adolescenata 21. vijeka, a najmanje interesovanja adolescenti imaju u okviru kulture se potvrđuje i kada sagledamo odgovore adolescenata i odgovore roditelja. Dakle, zaključujemo da je na ljestvici životnih vrijednosti na najvišem nivou porodica, a na najmanjem kultura i tradicija.

Hipotezom broj dva smo pretpostavili da adolescenti 21. vijeka danas ispred obrazovanja stavljaju sreću, kao i da imaju manje interesovanja prema kulturi i tradiciji. Hipoteza broj dva je odbačena u potpunosti u prvom dijelu koji se tiče obrazovanja, jer su adolescenti dali odgovore da je obrazovanje visoko rangirano u hijerarhiji vrijednosti. Međutim kultura i tradicija nijesu na tako visokom nivou kao obrazovanje, ali nijesu ni najviše zanemareni kao vrijednost kod adolescenata.

Nasuprot odgovorima roditelja, adolescenti ipak pokazuju da većinom dobro poznaju kulturu i tradiciju, ali u manjoj mjeri učestvuju u kulturnim događajima, a u još manjoj mjeri posjećuju pozorišta, muzeje i slično. Dakle, prema odgovorima adolescenata ova hipoteza je odbačena.

Hipotezom broj tri pretpostavili smo da adolescenti najčešće pasivno provode slobodno vrijeme, kao i da adolescenti imaju negativan stav prema radu i zaposlenju. Odgovori u odnosu na treću hipotezu pokazuju da su adolescenti zapravo spremni za rad, upoznati sa radnim navikama i da su imali već nekog radnog iskustva. Te, da svoje slobodno vrijeme provode najčešće sa porodicom i prijateljima, a dosta njih i pasivno, odnosno ne radeći ništa konkretno. Dakle, prvi dio hipoteze možemo odbaciti jer govori o tome da adolescenti imaju negativan stav prema radu. Za drugi dio hipoteze naveli smo da djeca najčešće pasivno provode svoje slobodno vrijeme, što se donekle ispostavilo kao tačno. Međutim, u slobodno vrijeme, adolescenti su u najvećoj mjeri kao odgovor naveli da ga provode sa porodicom i prijateljima. Ovdje postoji neslaganje, kada pogledamo odgovore roditelja, jer oni pokazuju da djeca najčešće pasivno provode slobodno vrijeme, te da nijesu upoznati sa radnim navikama. Dakle, ipak hipotezu broj tri odbacujemo, jer odgovori učenika, kojih je znatno više nego odgovora od strane roditelja, dokazuju suprotno od postavljene hipoteze.

Hipotezom broj četiri smo pretpostavili da adolescenti 21. vijeka vrednuju prijateljstvo i vjernost kao najvažnije moralne vrijednosti u socijalnim odnosima. Četvru hipotezu u potpunosti prihvatamo, jer odgovori adolescenata pokazuju da su najvažnije vrijednosti u odnosima to da imaju pored sebe prijatelja kao i iskrenost i vjernost od strane prijatelja. Time potvrđujemo hipotezu, kojom smo pretpostavili da adolescenti najviše cijene iskrenost i vjernost u tim prijateljskim odnosima. Ovdje, i odgovori roditelja pokazuju iste rezultate, pa se hipoteza četiri u potpunosti prihvata.

Hipotezom broj pet smo pretpostavili da adolescenti 21. vijeka nijesu puno posvećeni religiji i vjerskim događajima. Peta hipoteza koja se tiče posvećenosti religiji, odbacuje se, obzirom da su adolescenti u umjereno visokoj mjeri posvećeni religiji. Daljim odgovorima zaključujemo da u manjoj mjeri posjećuju religijske događaje, ali da su ipak česti na vjerskim događajima. Što se tiče odgovora roditelja ova hipoteza bi bila prihvaćena, jer odgovori pokazuju da adolescenti nijesu posvećeni religiji u velikoj mjeri, niti prisustvuju puno vjerskim događajima. Međutim, prednost ima većina, odnosno adolescenti u ovom slučaju, pa se hipoteza odbacuje.

Hipotezom broj šest smo pretpostavili da je sve veći broj adolescenata kod kojih je prisutno neko od rizičnih ponašanja (često konzumiranje alkohola, cigareta, narkotika ili rani seksualni odnosi). Šesta hipoteza se, na osnovu odgovora adolescenata, odbacuje, jer odgovori ne pokazuju u velikoj mjeri prisutnost rizičnih ponašanja, kako je to pretpostavljeno. Svakako da u maloj mjeri neki od adolescenata su skloni rizičnim ponašanjima, ali prema odgovorima, ipak je mnogo više onih koji nijesu. Iako roditelji ističu sve češća rizična ponašanja, broj adolescenata koji tvrde suprotno je znatno veći, te zaključujemo da je hipoteza broj šest odbačena.

Poslednjom, odnosno sedmom hipotezom, smo pretpostavili da adolescenti 21. vijeka svoje najveće samoostvarenje posmatraju kroz bračne odnose i stvaranje porodice. Prema odgovorima adolescenata, sedma hipoteza se prihvata. Odgovori su takvi, da se hipoteza prihvata, jer su mladi u velikoj mjeri usmjereni na porodične vrijednosti. Kada sagledamo odgovore roditelja oni ističu ostvarenje u profesionalnom smislu kao najveću svrhu, ispred porodičnih i bračnih odnosa. Sedma hipoteza, prema odgovorima većine, ipak se prihvata.

Kada na osnovu sporednih, pogledamo glavnu hipotezu, dolazimo do zaključka da je i ona djelimično odbačena. Naglašavamo da smo odgovorima od adolescenata, došli do zaključka da su i dalje prisutne moralne vrijednosti koje su bile i ranije prisutne. Dakle, i dalje se kod adolescenata u XXI vijeku njeguje prijateljstvo, porodica, bračni odnosi, iskrenost kao važne vrijednosti u savremenom svijetu.

Međutim, kada uzmemo u obzir odgovore roditelja neke od ovih stavki ipak nijesu potvrđene. Počevši od toga da su skoro pa svi roditelji, naveli da se značajno razlikuju moralne vrijednosti danas i moralne vrijednosti nekada. Zatim, istakli su da se sve manje pridaje značaja obrazovanju, znanju, kulturi i tradiciji, te da se najviše vremena provodi odmarajući, igrajući igrice i slično. Iz datog, možemo zaključiti, pasivno.

Zaključujemo, da na osnovu sporednih hipoteza i odgovora od strane i jednih i drugih glavna hipoteza je djelimično odbačena. Dakle, došlo je do manjih promjena u okviru moralnih vrijednosti koje danas njeguju adolescenti i moralnih vrijednosti koje su nekad bile zastupljene.

Kao dalje preporuke navodimo moguću obradu svakog zadatka posebno, jer su zadaci svaki za sebe, zahtjevnija i široka tema koja se tiče moralnog djelovanja. Preporuka bi bila i detaljnije

istraživanje i ispitivanje roditelja i njihovih mišljenja o promjenama po pitanju morala, s obzirom da se odgovori adolescenata i odgovori roditelja ne poklapaju u većini slučajeva.

Vodeći se ovim rezultatima, nadamo se da će ovaj rad dati mali doprinos za dalja ispitivanja vezana za moralne vrijednosti. Moramo uzeti u obzir, da se dobijenjem ovako zanimljivih rezultata otvaraju mnoga pitanja vezana za moralne vrijednosti. Dakle, ova tema jeste dosta široka i osjetljiva, ali ništa manje važna za društvo u kojem živimo i za buduće generacije, jer su moralne vrijednosti sastavni dio svakog društva.

LITERATURA

1. Adamović, M. (2017). Kulturna participacija stanovnika novih stambenih prostora u zagrebačkoj mreži naselja. *Sociologija i Prostor*, 55 (2), 167-185.
2. Albrecht, S., Leiter, M. (2011). Key questions regarding work engagement. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 20 (1), 4-28. doi: 10.1080/1359432X.2010.485352. (pristupljeno: 16. 05. 2024).
3. Antonijević, R. (2017) Mogućnosti unapređivanja intelektualnog vaspitanja u školskom kontekstu kroz problemsku nastavu. u: Stančić M., Tadić A., Nikolić-Maksić T. [ur.] Susreti pedagoga: 'Vaspitanje danas', nacionalni naučni skup, *Zbornik radova*, Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta.
4. Babić, J. (2005). *Moral i naše vreme*. Beograd: Prosvjeta.
5. Bakovljević, M. (1997). *Osnove metodologije*. Beograd: Naučna knjiga.
6. Benson, P. i Bundick, M. (2020). Erikson and Adolescent Development: Contemporary Views on an Enduring Legacy. *Journal of Child and Youth Care Work*. 25, 195-205. doi 10.5195/jcycw.2015.81 (pristupljeno: 22. 03. 2024).
7. Berk, L. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap
8. Billington (2003) *Living philosophy, An introduction to moral thought*. London; Routledge.
9. Blos, P. (1962). On adolescence, a psychoanalytic interpretation. New York: Free Press of Glencoe.
10. Boyer, T. W. (2006). The development of risk-taking: A multi-perspective review. *Developmental Review*, 26(3), 291–345. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2006.05.002> (pristupljeno: 18. 07. 2024).
11. Božović, R. (1979). *Iskušenja slobodnog vremena*. Beograd: Mladost.
12. Branković, D., i Ilić, M. (2003). *Osnovi pedagogije*. Banja Luka: Comesgrafika.
13. Castells, M. (2000). *Uspon umreženog društva*, svezak 1. Informacijsko doba: ekonomija, društvo i kultura. Zagreb: Golden marketing.
14. Čehok, I., Koprek I. (1996). *Etika: priručnik jedne discipline*. Zagreb: Školska knjiga.
15. Cnaan, A. R., Smith, A. K., Holmes, K., Haski-Leventhal, D., Handy, F. & Brudney, L.J. (2010). *Motivations and Benefits of Student Volunteering: Comparing Regular, Occasional, and Non-Volunteers in Five Countries*. http://repository.upenn.edu/spp_papers/153 (pristupljeno 13.03.2024.)

16. Čorič. Š. (1998). Psihologija religioznosti. *Društvena istraživanja: Journal for General Social Issues* (di@pilar.hr); 8 (2-3), 40-41.
17. Dickens, C. (1859). *A Tale of Two Cities*. London: Champan and Hall.
18. Donner, W, and Skorupski,J.(1998). *Cambridge Companion to Mill*. New York: Cambridge University Press, str. 259.
19. Đorđević, B. i Đorđević, J. (2009) Savremeni problemi društveno moralnog vaspitanja, *monografija*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine; Vršac : Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača 'Mihailo Palov'.
20. Đorđević, D. (1988); *Razvojna psihologija*. Gornji Milanovac: Dječije novine.
21. Đorđević, J. (2012). Talentovani učenici: vrednosti i moralno vaspitanje. *Godišnjak srpske akademije obrazovanja*, 17, 276-290.
22. Đorđević. J. (1996): *Moralno vaspitanje – teorija u praksa*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine.
23. Dragićević – Šešić, M. (2021). *Kultura u digitalnoj sferi*. Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju; Fakultet dramskih umetnosti; CLIO eBooks
24. Đukanović, P. (2018/2019). *Studija o mladima u Crnoj Gori*. Beograd: Friedrich-Ebert-Stiftung.
25. Dunjić-Mandić, K. i Karanac, R. (2017). Preferencije društvenih ciljeva učenika gimnazije. *Zbornik radova – Informacione tehnologije, obrazovanje i preduzetništvo*. Čačak: Fakultet tehničkih nauka.
26. Đuranović, M. (2012), Uticaj vršnjaka na rizična socijalna ponašanja učenika. *Doktorska disertacija*. Zagreb: Filozofski fakultet.
27. Eccles, Jacquelynne. (2006). Extracurricular Involvement and Adolescent Adjustment: Impact of Duration, Number of Activities, and Breadth of Participation. *Applied Developmental Science* - APPL DEV SCI. doi: 10. 132-146. 10.1207/s1532480xads1003_3. (pristupljeno: 25.05.2024).
28. Erikson, E. (1959). *Identity and the Life Cycle*. New York: International UP.
29. Erikson, E. (1976). *Omladina, kriza, identifikacija*, Ttitogad: Pobjeda.
30. Franc, R., Šakić, V. i Ivičić, I. (2002). Vrednote i vrijednosne orijentacije adolescenata: hijerarhija i povezanost sa stavovima i ponašanjima. *Društvena istraživanja: časopis za opšta društvena pitanja*, 11(2-3), 215–238.
31. Fyffe, L., Hay, I., Palmer, G. (2004.), Issues and Concerns in Children's Value Education. U: B. Bartlett, F. Bryer, D. Roebuck, Q. Nathan (ur.), *Educating: Weaving Research into Practice*:

Volume 2, Griffith University, School of Cognition, Language and Special Education, <http://search.informit.com.au>, (pristupljeno 20. 07. 2024).

32. Georg, S. (1968). *The conflict in modern culture, and other essays*. New York: Teachers College Press.
33. Gracyk, T. (2012). *Four fundamental ethical principles* (a very simple introduction). Available:http://web.mnstate.edu/gracyk/courses/phil%20115/Four_Basic_principles.htm. (pristupljeno 20. 07. 2024).
34. Havelka, N. (1998). Vrednosne orijentacije adolescenata: vrednosti i kontekst. *Psihologija* 4, str. 343–364.
35. Hinman, L. M. (1997.) *Ethics: A Pluralistic Approach to Moral Theory*. Fort Worth [Tex.]: Harcourt Brace College Publishers.
36. Hooper, C., Zbar, V., Brown, D., Bereznicki, B. (ur.) (2003.), *Values education study. Values education study - Final report*. Melburn: Curriculum Corporation, str. 168-212.
37. Ilišin, V. (2011). Vrijednosti mladih u Hrvatskoj. *Politička misao*, 48 (3), 82-122. <https://hrcak.srce.hr/74105>. (pristupljeno: 05.03.2024).
38. Jerbić, V. (1973). *Funkcija slobodnog vremena djece i omladine*. Zagreb: CVO.
39. Jevtić, B. (2012). *Pedagogija moralnosti*. Niš: Filozofski fakultet.
40. Joksimović, S. i Maksić, S. (2006). Vrednosne orijentacije adolescenata: usmjerenost prema sopstvenoj dobrobiti i dobrobiti drugih. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 38(2), str. 415-429.
41. Joksimović, S., Gašić-Pavišić, S. (2007). *Podsticanje prosocijalne orijentacije mladih u porodici i školi*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
42. Jugović, A.L. (2007). Maloletničko prestupništvo u Srbiji - socijalno-pedagoški pogled. in: *Poremećaji ponašanja i prestupništvo mladih - specijalno-pedagoški diskurs*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 167-185.
43. Jukić, R. (2013). *Moralne vrijednosti kao osnova odgoja*. Nova prisutnost, XI (3), 401-416. <https://hrcak.srce.hr/111399> (pristupljeno: 12.04.2024).
44. Kale, E. (1990). *Povijest civilizacije*. Zagreb: IRO Školska knjiga.
45. Kangrga, M. (2004). *Etika osnovni problem i pravci*. Zagreb: Golden marketing – tehnička knjiga.
46. Kipping, R.R., Campbell, R. M., MachArthur, G. J., Gunell, D. J., Hickman, M. (2012). Multiple risk behaviour in adolescence. *Journal of Public Health* 34, i1-i2.

47. Knežević G., Radović, B., i Peruničić, I. (2008). Can Amorality be measured? *14th European Conference on Personality*, Tartu, Estonia, July 2024. Book of Abstracts, 137, 16-20.
48. Knežević M. i Đukanović P. (2016). *Mladi, društveni dekor ili društveni kapital*. Podgorica: Centar za građansko obrazovanje.
49. Knežević, G. (2003). *Korijeni amorlnosti*. Centar za primjenjenu psihologiju.
50. Koković, D., i Ristić, D. (2012). *Kulturne razlike, etničke granice i etnička distanca - istraživanje u Vojvodini*. Teme, 36(4), 1507-1534.
51. Krleža, M. (2013). Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod <https://www.enciklopedija.hr/clanak/marksizam> (pristupljeno 20. 07. 2024).
52. Kuzman, M. (2009). Adolescencija, adolescenti i zaštita zdravlja. *Medicus*, 18 (2_Adolescencija), 155-172. <https://hrcak.srce.hr/57135> (pristupljeno: 20.05.2024).
53. Ledić, A. (2014) *Povijest religija*. Sarajevo: Medijski centar Vrhbosanske nadbiskupije.
54. Ljubotina, D. (2004). Dani psihologije u Zadru. *Međunarodni znanstveni, stručni skup*. Odsjek za psihologiju, Sveučilište u Zadru.
55. Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551–558. <https://doi.org/10.1037/h0023281>. (pristupljeno: 10.06.2024).
56. Matić, D. (1990). *Vrijednosti kao predmet sociološke znanosti*. Revija za sociologiju, 21 (3), 517-525. <https://hrcak.srce.hr/155250>. (pristupljeno: 23.03.2024).
57. Međedović, J. i Stojiljković, S. (2008) Bazične dimenzije ličnosti, Amoralnost i empatija kod osuđenika. Ličnost, profesija i obrazovanje, *zbornik radova* (sa III konferencije Dani primenjene psihologije, septembar, 2007), 17-37.
58. Meyer, H. (2002). *Didaktika razredne klike, rasprava o didaktici, metodici i razvoju škole*. Zagreb: EDUCA.
59. Mil Dž. S. (2003). *Utilitarizam, Mala filozofska biblioteka*, Zagreb: Dereta.
60. Milisavljević, V. (2004). *Problem pokretača moralnosti i Kantovoj etici autonomije*. Arhe 1. Filozofski fakultet, Novi Sad, naučni rad.
61. Miočinović, Lj. (1988.): Analiza cilja i zadataka moralnog vaspitanja, *Zbornik 21 Instituta za pedagoška istraživanja* (130-138). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
62. Mladenović, U. i Knebl, J. (2000). Vrednosne orijentacije i preferencije životnih stilova adolescenata. *Psihologija*, 3–4, str. 435–454.

63. Momirović, K., Vučinić, B., Hošek, A., i Popović B. V. (1998). Amoral 2: prvi dokaz da je amoralnost moguće meriti na pozdan i valjan način. U Momirović, K. (pr.): "*Realnost psiholoških konstrukata*," str. 9-35, Institut za psihologiju, Filozofski fakultet; Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
64. Parsons, T. (1999), *Man and Boy*. London: Harper Collins Publisher.
65. Pavlović, V. (2007). *Vrednota u svijetu*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
66. Pennington, D. (1997). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada slap.
67. Petrović, J. i Zotović, M. (2012). *Adolescenti u Srbiji*: u traganju za novim vrijednostima. Teme, 36(1), str. 47–66.
68. Popović, B. (1997). *Moralne vrijedosti djece i mladih i njihov razvoj*. Beograd: Prosvjeta.
69. Potkonjak, N. (1989). *Pedagoška enciklopedija 1*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
70. Potkonjak, N. (2009) Zašto naučni skup o školi. u: Potkonjak N. [ur.] *Buduća škola*, naučni skup, *Zbornik radova*, Beograd: Srpska akademija obrazovanja, str. 3-26
71. Previšić, V. (2000). *Slobodno vrijeme između pedagogijske teorije i odgojne prakse*. Beograd: Napredak.
72. Rakić, V. i Vukušić, S. (2010). Odgoj i obrazovanje za vrijednost. *Društvena istraživanja*, 19 (4-5 (108-109)), 771-795. <https://hrcak.srce.hr/60114>. (pristupljeno: 04.03.2024).
73. Rašković, I. (2014). Savremeni problemi slobodnog vremena. Fakultet za mediteranske poslovne studije Tivat: *specijalistički rad*.
74. Relja, R. i Šuljug, Z. (2010). Novi oblici rada u umreženom društvu. *Informatologia*, 43 (2), 143-149. Zagreb.
75. Reškovac, T. (2014). *Filozofija morala, udžbenik etike za 4. razred srednjih škola*. Zagreb: Profil.
76. Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
77. Rosić, V. (2005). *Priručniku za uspješno vođenje i organizovanje slobodnih aktivnosti*. Zagreb: Naklada slap.
78. Rot, N. (1968). *Socijalna psihologija*, Beograd: Izdavačko preduzeće "Rad".
79. Rudan, V. (2004). *Normalni adolescentni razvoj*. Klinika za psihološku medicine. Zagreb: MEDIX (medix@ct-poslovneinformacije.hr); 10 (52), 35-39.

80. Šaljić, Z., Hebib, E. (2021). *Prevenција antisocijalnog ponašanja učenika iz perspektive nastavnika*. Inovacije u nastavi. doi: 34. 57-71. 10.5937/inovacije2102057S (pristupljeno: 10.06.2024).
81. Steinberg, L. (2010). A dual systems model of adolescent risk- taking. *Developmental Psychobiology: The Journal of the International Society for Developmental Psychobiology*, 52 (3) 216-224.
82. Sušac, N., Ajduković, M., i Rimac, I. (2016). Učestalost vršnjačkog nasilja s obzirom na obilježja adolescenata i doživljeno nasilje u obitelji [The frequency of peer violence with respect to characteristics of adolescents and experienced violence in the family]. *Psihologijske Teme*, 25(2), 197–221.
83. Talanga, J (1999). *Uvod u Etiku*. Zagreb: Hrvatski studiji.
84. UNESCO (2012). Measuring Cultural Participation, in: In UNESCO (Ed.). *Measuring Cultural Participation*. <https://doi.org/10.15220/978-92-9189-124-5-en>. (pristupljeno: 04.03.2024).
85. Usp. J. De Finance, Essai sul l'agir humain, Rim, 1962, prema I. Macan, *Temelji opće etike*, Zagreb, 2000, <http://www.ffdi.unizg.hr/imacan/files/etika2.html> (pristupljeno: 15.06. 2024).
86. Uvodić-Đurić, D., Kutnjak Kiš, R., Slugan, N., Zvornik Legen, Z., Zadravec Baranašić, A. i Lilić, T. (2010). Mladi i sredstva ovisnosti – rezultati istraživanja o stavovima, navikama i korištenju sredstava ovisnosti kod djece i mladih Međimurske županije. *Hrvatski Časopis za javno zdravstvo*, 6 (23). <https://hrcak.srce.hr/310512>. (pristupljeno: 24.03.2024).
87. Vartanian, L. R. (2000). Revisiting the imaginary audience and personal fable constructs of adolescent egocentrism: A conceptual review. *Adolescence*, 35(140), 639–661.
88. Vidanec, D. (2011). *Uvod u etiku poslovanja (priručnik)*. Zaprešić: Visoka škola za poslovanje i upravljanje s pravom javnosti „Baltazar Adam Krčelić“.
89. Vidulin – Orbanić, S. (2008). *Fenomen slobodnog vremena u post modernom društvu*. Metodčki obzori, 3(2), 18 – 25.
90. Vukasović, A. (1975). *Moralni razvitak djeteta*. Zagreb: Zajednica osnovnih škola SR Hrvatske: Časopis "Roditelji i škola".
91. Vukasovic, A. (1993). *Etika, moral, osobnost: moralni odgoj u teoriji i praksi odgajanja*. Zagreb: Školska knjiga.
92. Žitinski, M. (2008). *Etičke implikacije psihodinamičkih teorija*. Zagreb: Nova prisutnost, VI (3), 323-336. <https://hrcak.srce.hr/34718>. (pristupljeno: 12.04.2024).

PRILOZI

Prilog br. 1

ANKETNI UPITNIK

MORALNE VRIJEDNOSTI KOJE SU VAŽNE ADOLESCENTIMA XXI VIJEKA

Pred Vama se nalazi upitnik konstruisan za potrebe izrade master rada na temu "Moralne vrijednosti koje su važne adolescentima XXI vijeka". Upitnik se odnosi na adolescente srednjoškolskog uzrasta.

Upitnik je anoniman, te Vas molim da na sljedeća pitanja date istinit odgovor.

Hvala Vam na saradnji!

1. Vaš pol:

-Ženski

-Muški

2. Koliko imate godina ?

3. Najviše značaja pridajem sljedećoj moralnoj relaciji:

- ☐ Kvalitetno obrazovanje, dobro poznavanje kulture i tradicije
- ☐ Dobar posao i stalno unapređivanje radnih navika
- ☐ Stabilan i empatičan odnos sa porodicom i okruženjem
- ☐ Religija i vjerski događaji
- ☐ Izlasci, provod, isprobavanje novih stvari
- ☐ Samoostvarenje i rad na sebi

4. Najmanje značaja pridajem sljedećoj moralnoj relaciji:

- ☐ Kvalitetno obrazovanje, dobro poznavanje kulture i tradicije

- o Dobar posao i stalno unapređivanje radnih navika
- o Stabilan i empatičan odnos sa porodicom i okruženjem
- o Religija i vjerski događaji
- o Izlasci, provod, isprobavanje novih stvari
- o Samoostvarenje i rad na sebi

5. Kao najvažniju vrijednost i osobinu kod drugih izdvajam:

- o Iskrenost
- o Empatičnost
- o Poštenje
- o Spremnost da pomognu
- o Marljivost
- o Inteligenciju
- o Visok nivo obrazovanja
- o Njihovu popularnost
- o Finansijsku moć
- o Nastrojenost ka porodici
- o Otvorenost za nove stvari

Od pet navedenih opcija odabrite tvrdnju sa kojom ste saglasni:

- 1- Uopšte se ne slažem
- 2- Ne slažem se
- 3- Neutralna
- 4- Slažem se
- 5- U potpunosti se slažem

1. Obrazovanje smatram neophodnim i glavnim pokretačem dobrih promjena u društvu.

1 2 3 4 5

2. Spremna/an sam da stalno učim i razvijam se.

1 2 3 4 5

3. Smatram da obrazovanje danas ima manje značaja pri zaposlenju, te da se više vrednuje popularnost (političko opredeljenje, poznanstva i slično)

1 2 3 4 5

4. Poznajem dobro svoju kulturu i tradiciju.

1 2 3 4 5

5. Učestvujem u kulturnim ili tradicionalnim dešavanjima (na primjer folklor).

1 2 3 4 5

6. Često posjećujem muzeje, pozorišta ili biblioteke.

1 2 3 4 5

7. Smatram da je odabir profesije od velikog značaja za moju budućnost.

1 2 3 4 5

8. Radije biram posao koji je dobro plaćen od posla koji volim, ali je manje plaćen.

1 2 3 4 5

9. Posjedujem većinu od poželjnih radnih navika . (Odgovornost, upornost, timski rad).

1 2 3 4 5

10. Već imam iskustva u nekom poslu.

1 2 3 4 5

11. Porodica je za mene uvijek na prvom mjestu.

1 2 3 4 5

12. Smatram sebe komunikativnom osobom, koja je sposobna da stupi u socijalne odnose.

1 2 3 4 5

13. Za mene je jedna od najbitnijih stvari u životu da imam pravog prijatelja, koji me razumije.

1 2 3 4 5

14. Smatram sebe empatičnom osobom, koja ima razumijevanja za druge, koja je uvijek spremna da pomogne.

1 2 3 4 5

15. Zadovoljna/an sam trenutno sa svojim društvenim životom.

1 2 3 4 5

16. Religija je za mene jako važna

1 2 3 4 5

17. Često posjećujem vjerska dešavanja.

1 2 3 4 5

18. Važno mi je ko je koje vjere u mom okruženju, te na osnovu toga biram svoje društvo.

1 2 3 4 5

19. Prihvatam ljude kakvi jesu, bez obzira na razlike među nama.

1 2 3 4 5

20. Više volim da sam u društvu sa ljudima koji su skoro po svemu isti kao ja.

1 2 3 4 5

21. Smatram sebe zreloom/im da stupim u seksualne odnose.

1 2 3 4 5

22. Već sam stupila/io u seksualne odnose.

1 2 3 4 5

23. Pušač sam.

1 2 3 4 5

24. Probala/ao sam cigarete.

1 2 3 4 5

25. Probala/o sam neke od narkotika.

1 2 3 4 5

26. Već sam imala/o svoje prvo pijanstvo.

1 2 3 4 5

27. Pijem samo u društvu.

1 2 3 4 5

28. Ne pijem uopšte.

1 2 3 4 5

29. Često radim neke od navedenih stvari da bi me društvo prihvatilo.

1 2 3 4 5

30. Navedene stvari smatram neprihvatljivim za svoj uzrast.

1 2 3 4 5

31. Često izlazim u diskoteke i kafiće.

1 2 3 4 5

32. Radije sam na treningu ili nekim sportskim aktivnostima.

1 2 3 4 5

33. U slobodno vrijeme obično odmaram i ne radim ništa konkretno.

1 2 3 4 5

34. U slobodno vrijeme čitam.

1 2 3 4 5

35. U slobodno vrijeme najčešće gledam tv.

1 2 3 4 5

36. U slobodno vrijeme sam sa porodicom ili prijateljima.

1 2 3 4 5

37. U slobodno vrijeme volontiram.

1 2 3 4 5

38. Moj najveći san i sreća je da radim posao koji volim.

1 2 3 4 5

39. Moj najveći san je da imam partnera.

1 2 3 4 5

40. Novac i moć za mene imaju najvažniju ulogu u životu.

1 2 3 4 5

41. Za mene brak igra jako važnu ulogu.

1 2 3 4 5

42. Za mene je najveća sreća da se u budućnosti ostvarim kao roditelj.

1 2 3 4 5

43. Najveći nivo zadovoljstva životom za mene je moja potpuna sloboda.

1 2 3 4 5

44. Moj najveći san je da pomazem drugim ljudima i učinim nekoga srećnim.

1 2 3 4 5

Prilog br. 2

INTERVJU ZA RODITELJE

1. Na kom polju moralnih vrijednosti i relacija smatrate da se Vaše dijete najviše pronalazi ?
(Posvećenost obrazovanju, kulturi, religiji, tradiciji, porodici, društvu, radnim navikama ili samoostvarenju)
2. Kojoj od navedenih pridaje najmanje značaja ?
3. Koje biste osobine svog djeteta u okviru morala, izdvojili kao najbitnije ?
4. Da li se Vaše vaspitanje djeteta, razlikuje u odnosu na način na koji su Vas vaspitavali ?
5. Kako gleda na obrazovanje i svoje radne navike ?
6. Kako najčešće provodi svoje slobodno vrijeme ?
7. Da li često donosi odluke pod uticajem društva, da li je sklon isprobavanju novih stvari ?
8. Šta je za njega najveći san ?
9. Koje moralne vrijednosti smatrate da su i dalje prisutne kod adolescenata, a kojih je sve manje?
10. Šta Vam je i kakvo ponašanje neprihvatljivo u njihovom uzrastu ?

Prilog br. 3

Crna Gora
Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija

Adresa: Vaka Đurovića b.b.
81000 Podgorica, Crna Gora
tel: +382 20 410 100
fax: +382 20 410 101
www.gov.me/mps

Broj: 05-604/24-3384/5
Podgorica, 07. jun 2024. godina

ĐURĐINA JOVOVIĆ

Bajovo Polje bb,
Plužine

Uvažena,

Povodom Vašeg obraćanja Ministarstvu prosvjete, nauke i inovacija u vezi sa sprovođenjem ankete koja za cilj ima prikupljanje podataka u svrhu izrade master rada na temu „Moralne vrijednosti koje su važne adolescentima XXI vijeka“ namijenjene za učenike srednjih škola u Nikšiću, obratili smo se Zavodu za školstvo i Centru za stručno obrazovanje koji su nakon razmatranja prispjele dokumentacije dali pozitivno mišljenje za njegovu realizaciju.

Cijeneći značaj i aktivnosti ove ankete koja za cilj ima izradu master rada, Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija je saglasno da se navedeni projekat realizuje sa učenicima JU Gimnazija „Stojan Cerović“ Nikšić, JU Ekonomsko-ugostiteljska škola Nikšić i JU Prva srednja stručna škola Nikšić.

Za sve detalje koji se tiču same organizacije projektnih aktivnosti, slobodni ste da se obratite školi, pri čemu aktivnosti treba da se realizuju na način da se ne remeti vaspitno-obrazovni rad.

Prilog: Stručno mišljenje Zavoda za školstvo, broj 02/3-041/24-1015/2 od 5. juna 2024. godine,

Stručno mišljenje Centra za stručno obrazovanje, broj 06-604/24-538/1 od 29. maja 2024. godine.

S poštovanjem,

V.D. GENERALNE DIREKTORICE
DIREKTORATA ZA GIMNAZIJSKO I STRUČNO OBRAZOVANJE

Marija GOŠOVIĆ

Dostavljeno:

-Imenovanj;
-Arhivi